

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra øst. Foto Anders C. Christensen 2014. – *Die Kirche in der Landschaft aus Osten.*

HANDBJERG KIRKE

HJERM HERRED

Kirken i Handbjerg («hathenbyerg») blev i Ribe Olde-moder o. 1350 takseret til 4 skilling sølv i lighed med herredets øvrige kirker.¹ 1502 nævnes Oluf Munk og fru Margrethes to sendebreve på »Handbierig kirckis gaardt».²

I forbindelse med den administrative nyordning efter reformationen foresloges præstens indtægter 1555 forbedret med halvdelen af Kronens part af tienden.³ Tilknytningen til sognets hovedgård, Handbjerg Hovgård, fremgik tidligst af en inventardonation, idet en messehagel (jf. ndf.) blev skænket af Johan Brockenhuus (†1673) herfra.⁴ Gården blev 1682 erhvervet af Christen Linde (1704 adlet de Linde),⁵ men først 1720 blev kirken sat på auktion. Blandt dem, der afgav bud, var ovennævntes søn, Christen de Linde (†1723). Denne havde allerede 1703 og 1719 foræret

forskelligt tømmer til kirken.⁶ Kirken blev imidlertid først erhvervet af de Linde på et senere tidspunkt, sandsynligvis 1722. Dog ses der intet tinglyst skøde på handelen.⁷ I de følgende år anførtes hans enke, Ellen Marie von Obelitz som ejer af kirken, om end uden kaldsret. 1729 lod parrets søn, Henrik de Linde til Handbjerg Hovgård og hustruen, Helene Christine Jermiin, bygningen gennemgribende renovere. Ifølge en findskrift på den tidligere altertavle (s. 1971) betegnede han da som kirkeejers.⁸ Kirkens tilhørsforhold til Handbjerg Hovgård varede indtil første tredjedel af 1800-tallet. Allerede 1816 påbegyndtes frasalget til sognemændene, idet en yngre efterkommer af samme navn, Henrik de Linde, bl.a. 1833 solgte en anpart, dog fraregnet patronats- og kaldsretten.⁹ Kirken overgik til selveje 1918.¹⁰

Fig. 2. Luftfotografi af kirken set fra syd. Foto Sylvest Jensen 1947. KglBibl. – *Luftaufnahme der Kirche aus Süden*.

Sognet udgjorde et selvstændigt pastorat, indtil det i 1735 blev *anneks* til Ejding (Ginding Hrd.).¹¹ 1819–31 var sognet *anneks* til Vejrum, men blev umiddelbart herefter *anneks* til Ryde (Ginding Hrd.).¹² Siden 2011

Fig. 3. Matrikelkort 1:10.000. Målt af A. K. Mandix 1817. Tegnet af Merete Rude 2014. – *Katasterkarte*.

er kirkerne indgået i et fællespastorat, der også omfatter Ejding og Mejrup (s. 1773).

O. 1615 blev en *†*messehagel stjålet af en *kirketyv*, der i årene helt frem til o. 1634 hjemsøgte talrige kirker over hele Jylland. Misdæderen, som henrettedes 1635, røvede i første række tekstiler (alterklæder og messehagler med tilhørende skjorter), men gik heller ikke af vejen for at tilegne sig forskelligt altersølv.¹³ 1792 noteredes det, at kirkegården generedes af kreaturer, der 'nedtræder de dødes grave'. For at komme problemet til livs indførtes en bødestraf, som skulle komme sognets fattige til gavn.¹⁴

Kirken ligger midt i sognet på et højedrag ca. 10 km syd for Handbjerg by. Denne er siden anlæggelsen af jernbanen mellem Struer og Vinderup rykket et stykke nærmere kystlinjen, der udgør sognets grænse mod nord. Mod øst markerer Hellegård Å skellet til Ginding Herred. Fra kirken er der udsigt mod syd og øst, hvor landevejen mellem Holstebro og Skive løber; det frodige og bakkede landskab karakteriseredes af

Fig. 4. Luftfotografi af kirken set fra sydøst. Foto Lis Helles Olesen 2014. – *Luftaufnahme der Kirche aus Südosten.*

Ribebispen Peter Gabriel Koch som ‘et stykke Østjylland i Vestjylland’.¹⁵

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården afgrænses af stenkledte jorddiger kronet af unge ahorntræer, i nordvest dog af rene stendiger. Mod vest har en tæt bevoksning af bl.a. hylde og ask efterhånden dækket diget helt. Indvendigt er digerne suppleret af højereliggende bøgehække, der særligt i vest er vokset til betydelig højde, hvorved der ydes læ. Vedligeholdelser af digerne er nævnt tidligt i 1700-tallet,¹⁶ og allerede 1792 var hegnene så nedfaldent, at kreaturer og svin havde uhindret adgang til kirkegården.¹⁷ Digerne i syd og vest omsattes 1958.

Kirkegården har tre indgange med gammel hæld,¹⁸ heraf en kombineret køre- og gangport i nord, en gangport i syd samt en hvidmalet tremmelåge ved ligkapellet; de murede indgange er opført af røde teglsten i normalformat og lukkes af galvaniserede jernlåger. Hovedindgangen i nord

består af tre hvidkalkede piller kronet af trinpyramider, der i lighed med forholdene ved andre af egnens kirker formentlig kan dateres til midten af 1800-tallet (jf. Trans s. 1679 og Asp). Indgangen i syd sker gennem to ligeledes hvidkalkede piller, der hviler på en sokkel af rå marksten og cement. Pillerne dækkes af sadeltag med vingetegl over falsgesims og forsænkede gavlfelter i øst og vest. †*Indgange.* De nuværende indgange har afløst en ældre ‘port og stette’,¹⁶ muligvis middelalderlige, der kan have været af samme type som de endnu eksisterende i Borbjerg (s. 1841). Vedligeholdelsesarbejder på disse er nævnt første gang 1661, hvor to tømrere reparerer den søndre stette og fremstillede en ny port til kirkegården.¹⁹ 1687 blev tagkonstruktionen over porten og den nordre rist repareret, hvilket gentoges 1715.²⁰ 1803 behøvede porte og låger reparation.²¹ †*Kirkeriste.* Indgangene var siden 1665 forsynet med færiste, hvortil der dette år indkøbtes træ.¹⁹

Fig. 5. Længdesnit set mod nord. 1:300. Målt af Vilhelmsen og Kristensen 1984, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2014. – *Längsschnitt gegen Norden.*

Kirkegårdens høje beliggenhed til trods, var det høje grundvandsniveau ved midten af 1700-tallet et problem, idet kisterne ofte måtte nedsættes i vand til midt på siderne.⁸

Bygninger på og ved kirkegården. I kirkegårdens nordvesthjørne er 1964 opført et *ligkapel* med tilhørende toiletter (arkitekt Georg Fischer, Lemvig). Den hvidkalkede og grundmurede bygning er dækket af sadeltag og belagt med vingetegl. Vest for bygningen er en passage til den nord for liggende materialeplads. Ligeledes nord for kirkegården ligger den 1892 opførte skolebygning, udbygget 1940; skolen blev nedlagt 1970, hvor-

efter dele af komplekset blev omdannet til *sognegård*.²²

†*Bygninger ved kirkegården.* 1733 oprettede kirkeejер Henrik de Linde et *hospital*, der beliggende på det nuværende ligkapels plads var inkorporeret i kirkegårdsdiget (jf. fig. 3); fundatsen blev stadfæstet ved kongelig approbation 1759.⁸ Den grundmurede og hvidkalkede bygning med valmtag var tilsyneladende udstyret med sandstensportaler og anden arkitektonisk udsmykning. Bygningen husede fire fattiglemmer og bestod indtil o. 1900, hvor den efter års mislighold blev omdannet til *hestestald*.²³

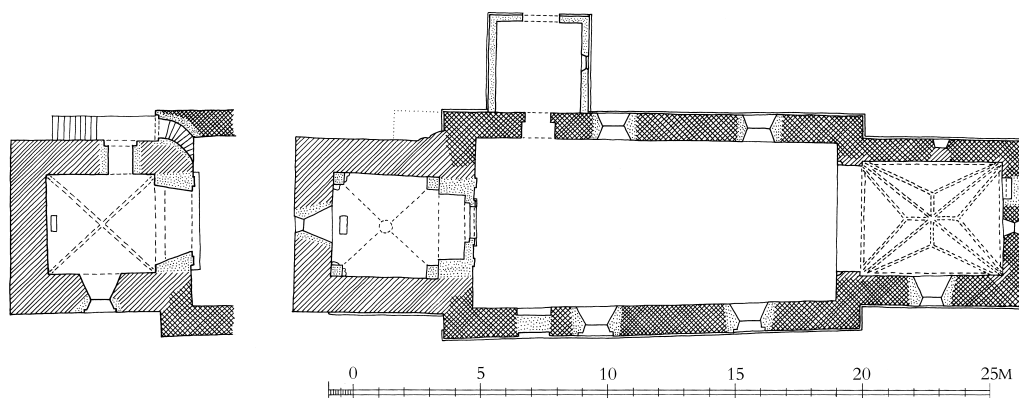

Fig. 6. Planer. 1:300. Tv. tårnrummet over gravkapellet for familien de Linde (sml. fig. 5). Målt af hhv. Gert Madsen 2006 og Olaf Brusch, Nanna Gad og Ib Lydholm 1994, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2014. – *Grundrisse.*

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib, hvortil i senmiddelalderen er tilføjet tårn i vest samt korhvælv. Tårnets klokkestokværk blev o. 1729 skåret ned, men genetableret 1959. Ved en hvælvslagning o. 1761 opdeltes tårnrummet i to stokværk, nederst en gravkrypt og herover et herskabspulpitur. Et muligt middelalderligt tvåbenhus blev o. 1857 erstattet af det nuværende på skibets nordside. Kirken er orienteret med en mindre afvigelse mod sydøst.

Kvaderstenskirkens skib med det smallere og ret afsluttede kor i øst er udlagt med en skævhed, der medfører, at skibets vestende er ca. en halv meter bredere end den østre. Dette til trods har kvadrattet formentlig været gældende modul, idet koret fra regnet triumfmuren er udlagt over et kvadrat, mens skibet omfatter to kvadrater. Ydersiden af korets flankemure flugter tilnærmelsesvis med skibets bagmure, og det bemærkes, at korets øst- og nordmure er ca. 40 cm tyndere end sydmuren. Skibet er med sine 12 skifter ét skifte højere end koret.

Materiale og teknik. Den ydre granitbeklædning hviler på en *skråkantsokkel* (s. 1727 fig. 17), hvorover de tildannede kvadre er ordnet i regelmæssige skifter, der opefter aftager i højden; enkelte har kløvehuller langs kanterne, og mange er forvitrede og arrede efter gentagne omsætninger. Forbandt mellem korets og skibets kvadre antyder dog, at de romanske dele er planlagt og opført på samme tid. En enkelt, mindre *jernalkvader* er indsat nord for korets østvindue (jf. fig. 61).

Døre og vinduer. Kirkens to oprindelige døre er bevaret vestligst i skibet, hvoraf den nordlige er i brug, mens syddøren er blændet i nyere tid med røde teglsten i normalformat. Sidstnævnte, der nu står som niche i det ydre, er opbygget af hjørnehugne kvadre og er overdækket af en rektangulær monolitoverligger, mens skråkantsoklen fungerer som tærskelsten; åbningen måler 222×150 cm. Indvendigt (263×129 cm) er den østre karm om-muret med teglsten i munkestensformat, og monolitoverliggeren er her råt tildannet med tydelige kløvespor i underkanten, hvorved antydes, at åbningen fra starten har været pudset. Norddøren er opbygget som syddøren, men står nu med pudse og hvidtede vanger, ligesom den skråkantede

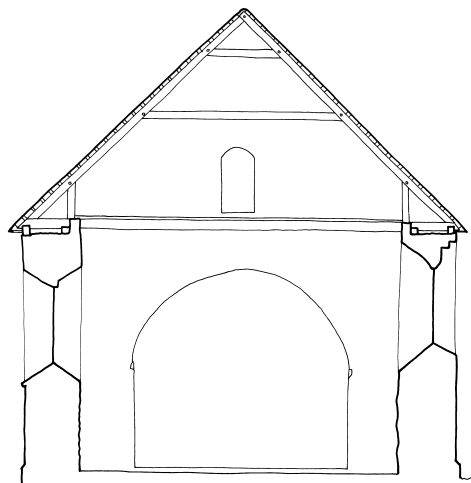

Fig. 7. Tværsnit gennem skibet set mod øst. 1:150. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2014. – Querschnitt durch das Schiff gegen Osten.

tærskelsten formentlig er borttaget; mod skibets indre en anslagsfals. Norddørens dimensioner er hhv. 248×124 (indvendigt) og 238×104 cm. Den forholdsvis simple udformning af dørene svarer til forholdene i mange af egnens kirker, f.eks. Målbjerg og Mejrup (s. 1735 og 1779).

Af kirkens oprindelige, rundbuede vinduer, der sandsynligvis har talt syv, er nu kun bevaret et vindue i korets øst- og nordside. Sidstnævnte er blændet i flugt med bagmuren, men er udvendigt bevaret som niche.²⁴ Sålbankene udgøres af skrånende granitplader, mens åbningerne dækkes af retkantede monolitoverligger, der bryder skiftegangen. I det ydre måler åbningerne hhv. 124×68 (øst) og 119×65 cm, mens førstnævntes indvendige mål er 136×68 cm. På kirkegården er henstillet en *monolitoverligger* (fig. 18),²⁵ der mht. lysningens bredde (65 cm) svarer til ovennævnte og derfor kan tænkes oprindelig at have siddet i korets sydmur. I tårnets vestfacade er ligeledes indsat en *monolitoverligger*, der kan have siddet i skibet; overliggerens sekundære anvendelse antyder, at skibets romanske vinduer senest blev sløjfet ved tårnets opførelse (jf. s. 1946).

Indre. I det indre, hvor skibet har bjælkeloft, er de ujævne bagmure af rå kamp dækket af tykke, hvidtede pudslag. Overgangen til det højereliggende kor markeres af et granittrin. Den for-

mentlig i senmiddelalderen udvidede korbue har i hver side i vederlagshøjde udhugninger i forskellig højde.²⁶

Taggavl. Korets østre taggavl er udvendigt af kvadre suppleret med teglsten i normalformat langs taglinjen. Mod loftet er gavlen i vid udstrækning også bevaret, idet den er opmuret af rå marksten og mindre granitflager i en grov, gråhvid kalkmørtel. Skibets vestre taggavl, der nu er kalket på begge sider, er i det nedre opført af rå kamp, mens den øvre del i forbindelse med tårnets opførelse er ombygget med tegl i munkestensformat. Gavlen mellem kor og skib, hvori en fladbuet åbning er etableret til skibets loft, er opført 1937 af tegl i normalformat.¹⁸

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Et tårn i vest, der er lidt smallere end skibet, blev antagelig

opført o. 1500 i fire stokværk. Tilbygningen, der har sadeltag med gavle i nord og syd, er siden kraftigt ombygget, idet klokkestokværket blev skåret ned 1729, men genopført ved kirkens restaurering 1957–59 (jf. s. 1951, 1953). Facaderne består for den nedre dels vedkommende af udflyttede kvadre fra skibets vestgavl, hvorfra også de anvendte sokkelsten med skråkant stammer. På tårnets sydside ligger soklen et skifte højere i forhold til skibets, idet der således er kompenseret for terrænets stigning mod vest. Dele af det oprindelige murværk af tegl i munkestensformat er bevaret på tårnets nord- og vestfacader, men størstedelen er skalmuret med teglsten i normalformat. De hvidtede bagmure er af rå kamp med undtagelse af østmuren og dele af nordmuren, hvor de oprindelige døre sidder; disse er opført af

Fig. 8. Ydre set fra sydøst. Foto Anders C. Christensen 2014. – *Äußeres aus Südosten.*

Fig. 9. Ydre set fra nordøst. Foto Anders C. Christensen 2014. – *Äußeres aus Nordosten.*

tegl i munkestensformat lagt i munkeskifte med skarprykkede fuger. Tårnrummet, der o. 1761 (jf. ndf.) blev inddelt i to stokværk, nederst gravkrypt, øverst pulpitur, stod oprindelig i forbindelse med skibet via en arkade og overhælvæs af krydshvælv.²⁷ Ribberne, der hviler på forlæg i væggene, er forneden kvartstens brede, men løber snart over i den gængse halvstensbredde. Hvælvet havde lidt betydelig skade o. 1700, hvor tårnets tagværk og beklædning omtaltes som forfaldne (jf. ndf.).¹⁶ Rummet har et rundbuet vindue i syd, der i det ydre er falset og ombygget af tegl i normalformat.

Adgangen til tårnoverdelen er henlagt til en dør, der forbinder tårnets mellemstokværk og skibets loft (fig. 10-11). Døren er af tegl i munkestensformat og opført med fladbuet halvstensstik med halvstensfals mod vest. Dermed er den iden-

tisk med samtidige døre i Møborg og Mejrup (s. 939 og 1786). Adgangen til skibets loft sker via en dør og trætrappe nordligst i skibets vestgavl, der formentlig blev etableret ved tårnrummets ombygning o. 1761 (jf. fig. 12).

Den oprindelige adgang til de øvre stokværk skete formentlig via et højt *†trappehus* på tårnets nordside ved sammenstødet med skibet. Herfra var der adgang til et nedre mellemstokværk anlagt over tårnets hvælv via en (*†*)dør, der nu erkendes som en irregulær niche i bagmuren. Det lave stokværk, der har mange paralleller i området (f.eks. Lomborg, Ramme og Hjern (s. 713, 1596 og 2006)), belystes gennem fladbuede glugger, hvoraf den vestre nu ses at være blændet i flugt med bagmuren.²⁸ Fra *†trappehuset* var der herover også adgang til tårnets øvre mellemstokværk via en (*†*)dør i nordmuren, der nu i

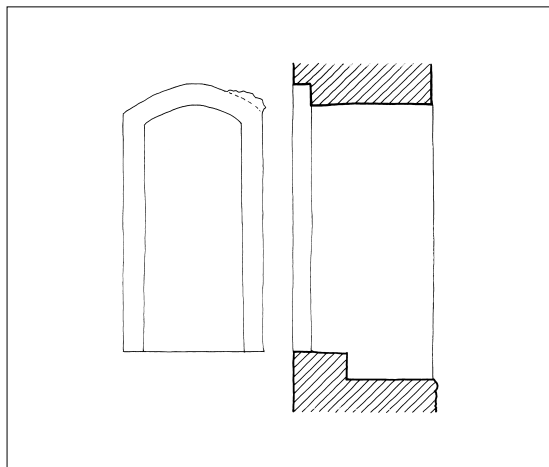

Fig. 10. Dør mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk (s. 1947). Opstalt og snit. 1:50. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2012. – *Tür zwischen Schiffsdecke und Zwischenstockwerk des Turmes.*

det indre fremstår som kampestensblændet niche. Dørens østvange udgøres af tårnets østmur, mens den vestre vange er retkantet; et fladbuet stik er borthugget. Trappehuset er første gang nævnt

1719, hvor 'de murede trapper' ved tårnet ønskedes udskiftet med stiger, så murstenene kunne bruges til udbedringer af tårnets murværk;²⁹ mens det formentlig blev endeligt nedbrudt kort efter 1910 (jf. fig. 17).³⁰ Resterne ses endnu ved tårnets nordside.

Det øvre mellemstokværk, hvis gulv siden 1959 er af armeret beton, hvorunder endnu ses rester af det oprindelige, nu gennemtærede bjælkelag, belyses gennem rundbuede og falsede vinduer i syd og nord. Sidstnævnte åbning, hvor klokken en tid var ophængt (jf. s. 1987), er forskudt mod vest, idet den oprindelige (†)dør er respekteret. En lem i betongulvet giver via en forfalden trætrappe adgang til det nedre mellemstokværk.

Udformningen af tårnets oprindelige †klokkestokværk kendes ikke i detaljer.

Hvælv. Korets stjernehvælv (fig. 13), at dømme ud fra de kalkmalede dekorationer formentlig opført o. 1500 (jf. s. 1956) og måske i samme arbejdsgang som korbuens udvidelse, har kvartstensribber hvilende på forlæg i murene. Kapperne understøttes af skjoldbuer, der som følge af de

Fig. 11. Dør mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk (s. 1947). Foto Anders C. Christensen 2012. – *Tür zwischen Schiffsdecke und Zwischenstockwerk des Turmes.*

Fig. 12. Tårnet set fra nordvest. Foto Anders C. Christensen 2012. – *Der Turm aus Nordwesten.*

uregelmæssige bagmure af kamp afveksler mellem kvart- og halvstensbredde. Ribberne er på overfladen forstærket med lette, halvstens overribber, der dækkes af en nyere puds.³¹ Det for murværket destabiliserende hvælv bevirkede, at talrige reparationer i årene herefter var nødvendige, og først med understøbningen af korgavlen 1959 synes forholdene endeligt stabiliseret; forskydninger af kvadrene i korets østfacade (jf. fig. 61–62) vidner endnu om besværlighederne.

†*Senmiddelalderlige tilføjelser.* Omtale af et våbenhus på det nuværendes plads ud for skibets norddør kendes tidligst 1663, hvor det blev repareret.¹⁹ 1810 var tegltaget utæt,³² og ved opførelsen af det nye våbenhus 1857 nævnes, at det bør være noget bredere end det gamle.³³

Eftermiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Efter klokkestokværkets nedrivning o. 1729 udførtes i 1700-tallet betydelige ombygninger af tårnets indre. Gravlæggelser i tårnrummet blev foreta-

Fig. 13. Korets stjernehvælv (s. 1948). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Sternengewölbe des Chores.*

get allerede 1733 (jf. s. 1987), men først o. 1761 indsattes hvælv i tårnrummet, hvorved den nedre del blev omdannet til regulær gravkrypt, mens et herskabspulpitur blev indrettet i den øvre del (jf. s. 1981 og 1987). Omdannelsen resulterede i en radikal ombygning af tårnarkaden, der blev erstattet af en todelt, arkitektonisk facade. Åbningerne indrammes af pilastre, de øvre på høje postamenter; herimellem er kraftigt fremspringende, profilerede gesimser (fig. 50). I den nedre del er der adgang til krypten gennem en centreret portal med indvendig anslagsfals, hvis falsede kurvehanksbue hviler på retkantede halvsøjler med flerleddede sokler og kapitæler. Pilastrene i øvre sektion er ved udkragende midterled tilpasset et $\ddagger$ pulpitur (s. 1981), og den kraftige gesims er her af en lidt anden udformning. Pulpituret åbner sig mod skibet gennem en smiget åbning i skibets vestmur, og bagerst i rummet er gennembrudt en rektangulær ventilationsskakt til krypten (fig. 14).

Kryptens anlæggelse forudsatte en mindre sænkning af gulvniveauet, hvorved tårnfundamentets kampesten er blottet særligt under vestmuren. Det lavt spændte grathvælv hviler på hjørnepiller med to retkantede, udkragende led i vederlagshøjde, og i toppunktet er indsat en kraftig, cirkulær slutsten med stukroset (fig. 14). Rummet belyses gennem et langovalt, dobbeltsmiget vindue i vest.

I det ydre blev ved tårnets nordside som adgang til pulpituret genanvendt underdelen af det oprindelige $\ddagger$ trappehus. Herfra var der for herskabet adgang til pulpituret gennem en til lejligheden etableret falset, retkantet åbning i tårnets nordmur (fig. 17), der lukkes af to døre i hhv. murens ydre og indre flugt. Etableringen af denne dør, der udvendigt krones af et profileret gavlfelt, betød, at tårnets oprindelige indgang herover måtte sløjfes og erstattes af en rundbuet og falset dør nordligst i skibets vestgavl, hvorigennem adgangen til kirkeloft og tårnets øvre stokværk nu er henlagt.

Nedskæringen af tårnet bevirkede endvidere, at klokken blev ophængt i mellemstokværkets nordre vindue (jf. fig. 16 og s. 1987), der 1881 ønskedes forsynet med lemme.¹⁸

Våbenhus. Kirkens *†*våbenhus (jf. s. 1949) var ved 1800-tallets midte så faldefærdigt, at man o. 1857 besluttede at opføre et nyt fra grunden.³³ Dette er af tegl i normalformat på en fremkragende, retkantet sokkel af cement, og belyses gennem et rundbuet vindue i østmuren, der dog først blev indsat o. 1862;¹⁸ adgangen sker gennem en rundbuet portal i nord.

Tårnets nuværende *klokkestokværk* er fra kirkens restaurering 1957–59, hvor tårnet forhøjedes med tre meter. Adgangen sker via en trappestige og lem i det armerede betongulv. Stokværket er af tegl i normalformat, hvorover er sadeltag med gavle i nord og syd. Mod alle verdenshjørner er dobbelte, rundbuede og falsede glæmhuller, som har rektangulære trærammer med trådnæt.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser.

Kirkens vedligeholdelseshistorie kendes i store træk siden midten af 1600-tallet gennem regnskaber og synsprotokoller. 1661 udførtes betydelige arbejder på koret, hvis mure med overhvelvingen som nævnt blev udsat for en betydelig destabilisering. Søndre side var dette år således ganske nedfalden fra øverst til nederst, hvilket udbedredes af fire karle, der var ansat til at løfte stenene på plads; 1663 blev to store huller på nordsiden repareret.¹⁹ En større *istandsættelse* fandt sted 1675–76, hvor Jørgen Murer udbedrede murværket på tårn og skib. Her omsattes kvadrene på store dele af facaderne, samt i skibets søndre bagmur, hvor sten var nedfaldne. Arbejderne omfattede endvidere udbedringer af alle kirkens tagværker;¹⁹ i 1702 kunne det forrådnede loft ikke uden stor fare betrædes, og 1720 oplagdes nye spær, remme, spærfodder og -stivere i korets sydside.²⁰

Fig. 14. Indre af gravkapel for familien de Linde. Til højre ses mindetavle nr. 1 for Søren Frandsen (s. 1989). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Innernes von Grabkapelle der Familie de Linde.*

Det omfattende forfald, der kulminerede med nedskæringen af tårnets øverste del o. 1729, kan også følges gennem de skriftlige kilder. 1665 var blybelægningen således i meget dårlig stand, hvilket blotlagde tagværket herunder; dette blev udskiftet 1669 med yderligere reparationer 1675.¹⁹ Murværket udbedredes 1689.²⁰ Fra 1700-tallets begyndelse eskalerede problemerne, først og fremmest som følge af, at den østre del af sadeltaget var afdækket med dårligt vedligeholdte planker uden hverken bly eller tagsten.¹⁶ Dette medførte store problemer med tårnets murværk, der 1703 måtte udbedres med 1500 mursten.¹⁶ 1704 indkøbtes 12 tønder kalk formedelst 13 sletdaler, ligeledes til tårnets reparation.¹⁶ 1719 var der store revner i tårnets murværk på søndre side, blyet krævede omfattende reparationer, og tømmeret truede dagligt med nedfald; det understregedes allerede på dette tidspunkt, at kirketårnet måtte nedtages, dersom reparationerne ikke blev udført.²⁹ Dette skete endelig o. 1729, efter at kirken o. 1722 var erhvervet af Christen de Linde (jf. s. 1941). Denne havde allerede 1703

betænkt kirken med syv dusin fyrreplanker til loftets udbedring.

1735 beskadigedes det nedskårne tårn af 'det store uvejr',¹¹ men i 1700-tallets anden halvdel synes problemerne at være overvundet; dog behøvedes nogen reparation på søndre side af tårnet 1767.²⁹

1766, nogle år efter tårnrummets ombygning (jf. ovf.), var kirken 'overalt i god stand og vel vedligeholdt'.⁸ En tårnrestaurering 1779, der er antydnet ved jernankre på tårnets sydside, er ikke nævnt i regnskaberne. Over årstallet er initialerne for Jens de Linde, Margrethe Sophie Krabbe, antagelig Sophie Kirstine Linde og endelig Ellen Marie von Obelitz. Kirken var vel vedligeholdt indtil *istandsættelsen* 1792, der omfattede murarbejde, kalkning ud- og indvendigt samt udbedringer af vinduerne.³⁴ Fra 1800-tallets første årtier er efterretninger om mindre udbedringer, mens en *hovedreparation* 1819 ikke er nærmere beskrevet.³⁵ I 1800-tallets anden halvdel er oplysningerne sparsomme, men problemer med korets udvendige beklædning af kvadre nævnes flere gange og

Fig. 15. Ydre set fra sydøst. Postkort i NM, 1930. – *Äußeres aus Südosten.*

Fig. 16. Ydre set fra nordøst. Ældre foto i NM. – *Äußeres aus Nordosten.*

således også ved afleveringsforretningen 1919.¹⁸ I disse år (1912–20) udførtes endvidere en indvendig *hovedrestaurering* (arkitekt Søren Vig-Nielsen, Viborg), der omfattede omlægninger af gulvene samt tilpasninger af stole og pulpitur (jf. s. 1978).

En *hovedistandsættelse* 1937 omfattede opsættelse af nye gavlspar på skib og kor, fyrretræsreparationer af det øvrige tagværk samt ny trekantgavl mellem kor og skib. Desuden renoveredes blytagene.¹⁸

Ved kirkens *hovedrestaurering* 1957–59 (Fischer & Hempel, Lemvig) foretoges omfattende om sætninger af kvaderbeklædningen særligt på koret, idet en undermuring af kormurene ansås for nødvendig som følge af murværkets ustabilitet. Denne var opstået som følge af hvælvets påvirkning af bygningsdelenes statiske forhold, der medførte uhensigtsmæssigt pres på murene, med nedfald af enkelte ribbesten som konsekvens. Ved samme lejlighed blev tårnets øverste stokværk genetableret og en ny *fritrappe* af træ opsat

på nordsiden, hvorfra der er adgang til loft og pulpitur. To armerede betondæk blev støbt som adskillelse mellem de øverste stokværk. Over loftet blev korhvælvet afstivet, og i det indre restaureredes gravkryptens hvælv.¹⁸

Skibets bræddeloft blev fornyet 1983 (Møller Nielsens Tegnastue, Struer), idet brædderne på dette tidspunkt var angrebet af råd, så al færdsel uden for gangbroen blev frarådet; ved denne lejlighed udlagdes endvidere mineraluldsisolering.

En omfattende *restaurering* (arkitekterne Olaf Brusch, Nanna Gad og Ib Lydholm) af kirkens inventar gennemførtes 1995–96, hvor også væggenes pudslag restaureredes og kalkedes, mens gulvene under stolene blev omlagt.³⁶

En projekteret, etapevis *istandsættelse* af tårn og tagrum samt indeklima forventes påbegyndt 2015, idet der er konstateret omfattende fugtskader i kirken (Knud Fuusgaards Tegnastue, Ringkøbing).

Fig. 17. Skibets nordvesthjørne. Foto Anders C. Christensen 2012. – *Die Nordwestecke des Schiffes.*

Gulve. I kor, skib og tårnrum er gulvet siden 1958 belagt med gule, mønsterlagte normalsten. Trægulvet under stolestaderne blev som nævnt renoveret senest 1995. Våbenhusets gulv fra 1958 er af ølandsfliser, der erstattede et $\dagger$ cementgulv. $\dagger$ *Gulve.* 1791 var kirkegulvet og gangen belagt med mursten.³⁷

Døre. Indgangen til skibets loft (fig. 17) er siden o. 1761 henlagt til en fladbuet og falset dør i skibets vestgavl, der fordrede en nedtagelse af det øvre hjørne. ($\dagger$)*Dør.* En åbning nordligt i korets østgavl, benævnt »diakondøren»,³⁸ der muligvis blev blændet 1661, står indvendigt som niche med falset fladbuestik (159×84 cm).³⁹ Den rektantede åbning, der ikke længere erkendes i det ydre, er over ca. 55 cm mod syd ledsaget af murekstensmurværk. Døren er tidligst nævnt 1661, hvor en muremester betaltes for at 'eftermure' den.¹⁹

Vinduer. Korets rundbuede og dobbeltsmigede granitvindue i syd er muligvis fra 1901, hvor sydsidens kvadre omsattes, og et blyvindue blev ind-

sat.¹⁸ Åbningen lukkes nu af en galvaniseret jernramme med rudestillede sprosser, østvinduet af en træramme. De to rundbuede og dobbeltsmigede teglsatte vinduer i skibets nordside kan være fra 1793, hvor to 'nye, store vinduer' indsattes.³⁴ Skibets rundbuede sydvinduer af tegl er indfattet i et spejl under falset fladbue; hvornår disse er indsat, fremgår dog ikke af kilderne. Skibets vinduer er alle lukket af sprossede støbejernsvinduer, hvis forgængere er henlagt på loftet. Våbenhusets vindue er senest udskiftet 1995. $\dagger$ *Vinduer.* 1663 anvendtes 150 mursten til sålbænkene på sydsiden.¹⁹ 1862 havde alle kirkens vinduer trærammer.¹⁸

Tagværker. Korets tagværk er langt overvejende af fyr samt af omsatte eller genanvendte egespær, og består af otte spærfag med bladede hanebånd og korte, tappede spærstivere; fire fag er forstærket med krydsbånd. Over skibet er tagkonstruktionen ligeledes hovedsagelig af fyr, her 17 spærfag med to hanebånd og korte spærstivere med samlinger som i koret. Tårnets tagværk består af ni spærfag med hanebånd.

Tagbeklædning. Kor og skib er blytækt, mens tårn og våbenhus er dækket af nyere, røde vingetegl. Blytaget på kirkens sydside blev omlagt 1937. †*Tagbeklædning.* Dele af kirken var 1661 blytækt, idet en blymester var på kost i syv dage, mens han lagde 45 blytavler på kirkens tag, hvorfra de var blæst ned. Tagsten af tegl har dog også været anvendt på kirken, eftersom 100 gamle tagsten blev solgt 1675.¹⁹ Bly på skibets søndre side blev udskiftet 1692 i forbindelse med tagværksreparationer, hvilket suppleredes med udbedringer 1699 og på nordsiden 1710.²⁰ Kor og skib var 1766 tækket med bly, mens tårn og våbenhus var belagt med tegl.⁸ 1862 var kun skibet belagt med bly, de øvrige bygningsdele med tegl.¹⁸ 1884 var korets tag belagt både med tegl (nord) og bly,⁴⁰ men ved en istandsættelse 1937 lagdes bly på hele koret samt skibet. Ved denne lejlighed fremkom to ældre blyplader, den ene med årstallet 1699, den anden med initialerne H L (Henrik de Linde) under en grevekrone(?), begge nu ophængt på skibets loft.¹⁸

Farveholdning. Kirkens kvadersatte dele står i blank mur, dog er øverste skifte hvidkalket som teglpartierne. Skibets loft blev malet 1995 i de

nuværende lysegrå og rødbrune (bjælkens) farver. †*Farveholdning.* 1995 konstateredes i kirkens indre en stærk blå farve omkring den østligste lofts bjælke samt omkring skibets norddør, der var udmalet i forbindelse med en grå kalkning, der muligvis stammer fra o. 1761, hvor kirken udsmykkedes med flere kalkmalerier (s. 1956).⁴¹ Kalkning af kirken er omtalt 1793 og flere gange herefter.³⁴ 1959 blev det mørkegrønne loft med rød-hvide stafferinger nymalet i det nuværende lysegrå.

Opvarmning. Kirken opvarmes af et 1984 installeret *kaloriferanlæg*, der blev etableret i en allerede eksisterende fyrcælder under skibets nordøsthjørne. Denne blev udgravet 1926, hvor et †*kaloriferanlæg* (C. M. Hess, Vejle) erstattede en 1890 opsat †*kakkelovn*, hvortil en skorsten etableredes.¹⁸ †Kaloriferen blev fornyet 1940 (Morsø Jernstøberi) og igen 1958.⁴² Anlægget var udtjent 1984, og opvarmningen skete på dette tidspunkt ved hjælp af elvarmeblæsere. Nedgangen til fyrcælderens sker gennem en lem i skibets gulv, men var oprindeligt henlagt til en muret †trappe langs skibets nordvæg, der førte til en dør under nordmuren. 1935 indlagdes elektricitet.⁴²

Fig. 18. Romansk monolitoverligger (s. 1945). Foto Anders C. Christensen 2012. – *Romanischer Fenstersturz.*

Fig. 19. Kalkmaleri, o. 1550, over korbuen (s. 1956). Foto Kirsten Trampedach 1995. – *Kalkgemälde über Chorbogen.*

†KALKMALERIER

Fragmenter af kirkens ældre kalkmaleriudsmykning blev registreret hhv. 1954 (Egmont Lind)⁴³ og 1995 (Kirsten Trampedach) i forbindelse med restaureringer af kirkens indre. De ældste daterede sig til tiden o. 1500 og var antagelig malet på det da nyopførte korhælv, mens lidt yngre dekorationer formentlig udførtes o. 1550. De seneste malerier stammede formentlig fra tiden efter kirkens ombygning o. 1761. Alt er siden overkalket.

1) O. 1500. På korhælvets fremkom 1954 dele af et bølgende bånd, der udgående fra ribbekrydset formentlig er udført i forbindelse med hvælvslagningen. Bemalingen, hvoraf mindre dele atter fremdroges 1995, supplerer et på ribberne udmalt sparremønster i rødt og dekomponeret sort, der er forholdsvis velbevaret. Motivet er typisk for egnen (jf. f.eks. s. 1550).

2) (Fig. 19), antagelig o. 1550. På skibets østmur, over triumfbuen. Ornamenter af ubestemmelig karakter malet i sort og gråt på en okkergul bund. De dårligt bevarede malerier stod fremme i en længere periode, idet flere lag kalkninger er registreret op til udmalingen.

3) O. 1550-75. På korhælvets ribber registreredes 1954 fragmenter, tilsyneladende af akantus-slyngværk, der henførtes til en renæssanceudmaling.

4) (Fig. 20, 21), o. 1761. I forbindelse med ombygningen af tårnrummet udførtes dekorationsmalerier med draperier på skibets vestvæg, formentlig indrammende det pilasterindfattede pulpitur; mindre dele af det i øvrigt velbevarede maleri i mørkrøde nuancer og sort registreredes 1995, hvor pilastrene endvidere sås at have været dækket af et gråt kalklag.⁴²

En lignende og formentlig samtidig udmaling i korhælvets østkappe stod endnu fremme o. 1910, men var ved undersøgelsen 1954 overkalket og i dårlig forfatning; 1995 var den meget fragmentarisk (jf. fig. 19). De malede draperier, der var kronet af en baldakin, var ophængt i bukler og havde foldekast i mange farver. Maleriet var udført på en grå bund, og der registreredes flere senere opmalinger.

Fig. 21. Kalkmaleri, o. 1761, på skibets vestvæg (s. 1956). Foto Kirsten Trampedach 1995. – *Kalkgemälde an der Westwand des Schiffes.*

Fig. 20. Kalkmaleri, o. 1761, i korhælvets østkappe (s. 1956). Foto Kirsten Trampedach 1995. – Kalkgemälde in der Ostkappe des Chorgewölbes.

Fig. 22. Interiør mod øst, vist med (†)altertavle, 1909-10, men før udskiftning af stolestadernes topgavle i andet årti af 1900-tallet (s. 1980). Ældre foto. – Inneres gegen Osten, mit (†)Altarbild, 1909-10, aber vor der Erneuerung der Gestühlgiebel in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventarstykker udgøres af alterbordet med tilhørende helgengrav og den romanske døbefont, der viser en usædvanlig runeindskrift, formentlig en mesterformel. Den oprindelige altertavle stammede fra o. 1520. Heraf er dog kun bevaret en apostelserie, beslægtet med værker, tilskrevet den såkaldte Herslevmesteren.

Fra tiden efter reformationen stammer dåbsfadet, et sydtysk arbejde fra o. 1550-75, mens prædikestolen hidrører fra 1600-tallets anden fjerdedel og udviser slægtskab med Lemvigmesteren, Kristen Spends arbejder. Kirkejeren, Henrik de Linde og hans hustru, Helene Christine Jermiins store omsorg for kirken gennem mere end 30 år (1729-61) kan endnu aflæses af bevarede inventargenstande. Parrets donation 1729/1759 af et prægtigt alterklæde kan formentlig identificeres med et silkevævet og guldindvirket *klæde, der efter alt at domme var omsyet af et fornemt kjøleskørt. Den middelalderlige altertavle blev samtidig 'opdateret' med en krucifiksgruppe i midtskabet og topgavle på de tre fløje, ligesom helheden blev nystafferet. 1759 tilføjede ægteparret nye alterstager og en 12-armet lysekro, mens der fra deres ↑herskabspulpitur, indrettet o. 1761, endnu er bevaret to af fire panelmalerier med

fremstillinger fra Kristi Lidelseshistorie, videreført på det tilhørende gravkapels dørfløje. Stolestaderne, der er renoveret flere gange, har låger, antagelig fra o. 1792, med malet nummerering i rokokokartoucher.

Kirkens altersølv er fra 1839 og udført af Jens Weilgaard fra Holstebro. Dåbskande og fontehimmel er fra hhv. o. 1850 og 1869. Fra restaureringen o. 1910-20 stammer Anton Dorphs midlertidige altertavle (nu på nordvæggen) og den omstøbt klokke. To lysekroner hidrører fra installeringen af elektricitet 1935. Fra anden del af 1900-tallet tilføjedes – fortrinsvis som private donationer – et kirkeskib (1958), oblatæskan (1959), en syvstage (1970), præstetavlen (1977) og et par kandelabre (1979). Restaureringen 1995-96 har sat sig flere spor. Hertil hører alterskranken, et kirkeskib og en tavle med tekst fra den forsvundne altertavles predella. 2002 tilkom endnu et kirkeskib og 2008 et nyt orgel.

Farvesætning og istandsættelser. Inventarets farver og bevaringstilstand er præget af den seneste hovedrestaurering 1995-96.

Den ældre indretning kan først belyses arkivalsk fra midten af 1600-tallet, hvorfra de ældste regnskaber og inventarfortegnelser stammer.⁴⁴ 1735 betegnedes kirken som 'skøn og lys indeni', hvilket vel også hentydede til selve inventaret, der som nævnt ovenfor 1729 blev

nyistandsat af Henrik de Linde og hustru. Et tilsvarende positivt skudsmål ('i forsvarlig og skikkelig stand') blev afgivet i tidsrummet 1765-74, bl.a. efter parrets nye donationer 1759 og 1761. Forinden var klokken dog blevet beskadiget under ringningen i forbindelse med landesorgen ved Christian VI's død i 1746.²⁹ 1792 var kirken atter 'sat i fuldkommen stand', nu på initiativ af Jens de Linde; ved denne lejlighed anskaffedes nye »indeluckede« stole, i denne sammenhæng måske hentydende til stolestadernes låger, der var smukt udført og 'sirligt' malet. Begejstringen nåede nye højder i 1796. Kirkens tilstand fandtes da, både ud- og indvendigt, i en sådan skikkelse, at 'enhver, som elsker Guds hus og har lyst til at høre ordet og tjene ham, kan der lade sig finde med sand glæde og fornøjelse, siden vi ikke ved, ser eller finder ved kirkesynet de mindste betydelige brøstfældighed at erindre'(!).⁴⁵ 1847 anbefaledes altertavlen og alt træværk i koret opmalet af en 'dertil duelig maler'.⁴⁶ 1888 stafferedes stolestaderne og degnestolen med ege træsfarve.¹⁸

Inden for de første to årtier af 1900-tallet gennemførtes en større renovering af inventaret, hvilket dog ifølge en senere vurdering i visse henseender »havde lige saa meget Karakter af Ødelæggelse som af Restaurering«. ⁴⁷ Den middelalderlige altertavle blev nedtaget og erstattet af Anton Dorphs maleri, der efterfølgende

blev flankeret af skærmvægge. Stoleværket blev renoveret, bl.a. med en udskiftning af gavlene og de ældre topstykker, mens facaden af familien de Lindes herskabspulpitur i skibets vestende kasseredes, idet et nyt pulpitur i kirkens fulde bredde opsattes foran dette til det 1902 anskaffede orgel. Ved samme lejlighed stafferedes stole og orgelpulpitur i rødbrunt med grå og sorte detaljer. Også dørføjene til Lindefamiliens gravkapel overmaledes med brunt.

1957-59 blev interiøret atter gennemgribende restaureret, til dels som en bevidst reaktion mod den foregående istandsættelse og en tilbageførelse til den ældre indretning. Den nyere altertavle flyttedes ned i skibet og erstattedes af en moderne rekonstruktion af den middelalderlige altertavle; heri indsattes de bevarede figurer. Altersranken udskiftedes, mens orgelpulpituret fjernedes, og et nyt orgel indsattes i herskapspulpiturets åbning. To af de fire panelmalerier herfra blev renoveret, ligesom de samhörende dekorationer på gravkapellets dørføje blev afdækket fra den sekundære overmaling. Ved samme lejlighed fjernedes stolegavlenes sekundære topstykker, mens selve stolene fik en blålig og grålig bemaling.⁴⁸

Ved istandsættelsen 1995-96 ombyggedes altertavlen atter, således at den 'ydede de gamle figurer (...) retfærdighed', ligesom de yngre topstykker og et

Fig. 23. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Inneres, gegen Osten.*

Fig. 24. *Alterklæde, o. 1725-50, antagelig omdannet af et tidligere kjoleskørt (s. 1961). Nuværende forside. Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Messgewand, um 1725-50, vermutlich aus einem früheren Kleidunterteil gefertigt.

skriftbræt fra den ældre predella blev genanvendt. Altersranken ændredes til en cirkulær form, svarende til den ældre fra 1800-tallets slutning, mens stolegavlens topprydelser rekonstrueredes efter eksemplerne fra 1700-tallet. Den ældre dåbshimmel ophængtes på ny, og samtidig gennemførtes snedker- og malemæssige reparationer bl.a. på præstetavle og salmenummertavler. Som led i ændringerne flyttedes i øvrigt tre af kirkens tavler.

Alterbord (jf. fig. 23), middelalderligt,⁴⁹ dannet af regelmæssigt tilhugne granitkvadre. 89 cm højt, 153×113 cm. På bagsiden er en gemmeniche, ca. 14×14 cm, 31 cm dyb og 34 cm over gulvet. Nyere alterbordsplade af eg med sort staffering, hidrørende fra restaureringen 1957-59.¹⁸ Pladen dækker den ældre (†)alterbordsplade, hvori er iagttaget et (†)relikviagemme. Som omtalt 1922 og atter

Fig. 25. ★Alterklæde, o. 1725-50, antagelig omdannet af et tidligere kjoleskørt (s. 1961). Nuværende bagside. Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – ★Messgewand, um 1725-50, vermutlich aus einem früheren Kleidunterteil gefertigt.

1957 fremvistes heri en blyæske, der rummede en træ- eller bensplint, indhyllet i et tyndt stykke stof. En tilhørende dæksten omtaltes som værende af alabast.⁵⁰ Æsken med det tilhørende fragment blev i forbindelse med hovedrestaurationen 1957-59 atter nedsat i bordet, dog uden at være nærmere beskrevet. Et †alterbordspanel fra renæssancen er omtalt 1907 (Chr. Axel Jensen). Panelet var ind-

delt i seks fag og smykket med rhombeformede felter, dannet af lister; rødmalet. Fjernet 1957-59.¹⁸

I forbindelse med en restaurering af altertavlen foresloges alterbordet 1875 rykket frem i koret, således at der levnedes præsten plads bag alteret.¹⁸

★Alterklæde (fig. 24-26), o. 1725-50, af græsgrøn, rødviolet og hvid silke med indvævet guldråd; underfor af groftvævet, hvidligt lærred. Den

nuværende forside er stærkt afbleget, og de oprindelige, strålende farver ses i dag kun på tekstilets bagside. Klædet, der måler 153×151 cm, er sammensyet af i alt ni større og mindre stykker, hvoraf i alt fem lige brede baner har udgjort en afgrænset mønsterrapport med ægkant, ombøjet på bagsiden (ca. 74×50 cm). Delene er sammensyet på midten, idet de fire hjørner er afrundet, antagelig en reminiscens af tekstilets tidligere anvendelse som for- og bagbredde af et fornemt kjoleskørt (jf. ndf.). Den symmetrisk opbyggede mønsterrapport udgøres af en akantusmontant (fig. 26), der flankeres af plantevækster med omvundne bånd på baggrund af en netagtig gitterdekoration (quadrillages).

Det fornemme tekstil kan meget vel være identisk med det 'prægtige' alterklæde, som Henrik de Linde og hans hustru, Helene Christine Jermiin, skænkede til kirken 1729 eller 1759 (jf. også (†) altertavle, †messehagel og -skjorte, alterstager, †alterskranke og †flysekrone samt gravkapel).⁸ Ifølge en ældre, udokumenteret beretning skulle klædet stamme fra en dronning (uvist dog hvem), der skulle have ladet en af sine kjoler omsy til formålet.⁵¹ Selvom traditionen om den kongelige proveniens næppe står til troende, er oprindelsen i et kjoleskørt, måske ejet af giverinden, meget sandsynlig. Tekstilet eller måske hele kjolen kan have været et importstykke, måske fransk eller italiensk. At dømme efter formen med de afrundede hjørner og den omstændighed, at der tilsyneladende ikke er læg, er det nærliggende at antage, at skørtet har været formgivet *à la française*.⁵² Skænket til Nationalmuseet 1901 (inv.nr. D 4910).

Alterdug, 1998, udført og skænket af Inger Nødergaard Jensen, Sunds. Af hvidt lærred, kantet med en kniptet bort, hvori mønster af kors og træ. †*Alterklæder og -dug*. 1655 lå en gammel drejlsdug med sorte blomster på alterbordet, vel den samme, som endnu fandtes 1683.⁴⁵ Et alterklæde, trykt på gult lærred, omtales tidligst 1683.⁴⁵ 1792 havde kirken et dobbelt sæt alterklæder, anvendt dels til hverdag, dels til højtid. Sidstnævnte er antagelig identisk med det ovennævnte, skænket af Henrik de Linde. En ny 'forbeklædning', dvs. alterklæde, af rødt klæde anskaffedes o. 1849.⁴⁷ 1900 erhvervedes et nyt fløjlsklæde med forgyldt

kors i midten, måske identisk med det på fig. 22 viste.¹⁸ 1919 nævnes alterbordet som beklædt med rødt fløj. Et moderne antependium dækkede alterbordet 1995-96.⁵³

Altertavle (fig. 28, 33), 1957-59, udført som en forenklet version af en middelalderlig fløjaltertavle af arkitekterne Georg Fischer og Preben Hempel; delvis ombygget 1995-96. I tavlen er genanvendt en række senmiddelalderlige apostelfigurer fra kirkens †altertavle samt en krucifiksgruppe, topgavle og et postamentfelt, alt formentlig hidrørende fra den 1729 omdannede †tavle (jf. ndf.).

Alteret er udformet som en trefløjet tavle med midt- og sidefløje, der dog ikke er beregnet til oplukning. I det sekundære postament med konkave sider er indsat et ældre profilbræt med indskrift. Øverst krones tavlen af trekantede topstykker, alle med drejede topspir og bølgeformede akantusvolutter på de skrå sider. Glatte fodstykker er indsat under figurerne både i midt- og sideskabe; førstnævnte er ligesom topgavlene tilføjelser fra 1995-96. Over midtskabets Korsfæstelsesgruppe og sidefløjenes figurrækker er ligeledes sekundært indsat forenklede baldakiner med rund- og fladbuer.

Skulpturudsmykningen omfatter *de tolv apostle*, placeret på sidefløjene i to rækker over hinanden, og en yngre *krucifiksgruppe* i midtskabet (nr. 2). *De tolv apostle* (fig. 27-29, 31-33), o. 1520. De 12 apostle er ca. 58-60 cm høje og står hver især på selvstændige postamenter. Alle er udhulet i ryggen. Figurerne, der har bølgeriflet hår og kort eller langt skæg, er iklædt fodlange kjortler med folderige kapper og vist med nøgne fødder. Syv af apostlene holder bøger. Desuden har syv af de 12 figurer attributter, der synes at være af ældre dato, måske endda oprindelige. Apostlene beskrives i det følgende efter den nuværende opstilling, der dog adskiller sig væsentlig fra den 1907 registrerede (fig. 27), som i sig selv afveg fra de ældre navnepåskrifter under de enkelte figurer. Nord-

Fig. 26. Detalje af *alterklæde, o. 1725-50, antagelig omdannet af et tidligere kjoleskørt (s. 1961). Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Teppichausschnitt, Detail von *Messgewand, um 1725-50, vermutlich aus früherem Kleidunterteil gefertigt*.

fløjens figurer beskrives i læseretning fra øverst tv. til nederst th. (nr. 1-6); herefter følger en tilsvarende omtale af sydføjens apostle (nr. 7-12).

1) Andreas, vist med skråkors, hvoraf nedre venstre korsarm mangler; bog i venstre hånd.⁵⁴ 2) Formentlig Paulus, holdende et sværd, hvoraf den nederste spids mangler. Figuren er skaldet på midten af issen (flenskaldet) og vist med langt skæg.⁵⁵ 3) Formentlig Peter med bog i venstre hånd og nu tabt attribut i højre hånd. Flenskaldet som nr. 2 og vist med kort skæg.⁵⁶ 4) Formentlig Matias, med økse, hvoraf skaftets nedre del mangler. Hovedet er delvis dækket af en hætte.⁵⁷ 5) Uidentificeret apostel, vist med bog i venstre hånd; manglende attribut, holdt i højre hånd.⁵⁸ 6) Uidentificeret apostel med fyldigt kort hår og skæg, vist med bog i venstre hånd og fragment af opadvendt attribut (kniv(?)) i højre.⁵⁹ 7) Skæglos apostel, antagelig Matteus, iklædt præstedragt med amictus, alba og casula. Bog i venstre hånd; højre hånd har fattet

om en genstand.⁶⁰ 8) Jakob den ældre med pilgrimshat og bog i venstre hånd. Højre hånds attribut mangler.⁶¹ 9) Uidentificeret apostel, der både med højre og venstre hånd har fattet om attributter.⁶² 10) Uidentificeret apostel med afknækket spyd i venstre hånd.⁶³ 11) Uidentificeret apostel med bog i højre hånd; den venstre hånd har fattet om nu manglende attribut.⁶⁴ 12) Johannes, skæglos og gengivet med kalk i venstre hånd.⁶⁵

Krucifiksgruppe (fig. 27-28, 30-33), antagelig hidrørende fra tavlens renovering 1729. Figurerne, der er af eg, men ikke hulede på bagsiden, måler hhv. 98 cm (Kristus, 130 cm inklusive korset) og ca. 80 cm (Maria og Johannes). Gruppen er skematisk og stift udført med store hænder og en forenklet gengivelse af figurerens anatomi og klædedragt. Kristus hænger omtrent frontalt i strakte arme med det store, vidjekronede hoved⁶⁶ svagt ludende mod højre skulder. Brystpartiet er udført med en sildebenslignende gengivelse af ribbenene,

Fig. 27. Altartavle, vist i forbindelse med registreringen 1907 (s. 1972). Foto Chr. Axel Jensen 1907. — Altartbild. Altärer Zustand aus der Zeit der Registrierung von 1907.

Fig. 28. Altertavle, 1957-59, med middelalderlige sidefigurer og krucifiksgruppe, antagelig fra 1729. Omdannet 1995-96 (s. 1970). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Altarbild, 1957-59, mit mittelalterlichen Seitenfiguren und Krucifixgruppe, vermutlich von 1729.

mens det smalle lændeklæde er bundet på venstre hofte med en knude. Højre fod er lagt over venstre. Nyere korstræ.⁶⁷ Både Maria og Johannes er placeret på lave fodstykker og står med sammenlagte hænder i bøn og nøgne fødder i omtrent identiske positurer, vendt mod midten. Maria bæ-

rer hovedlin og kappe med skulderklæde over sin kjortel. Johannes har nedfaldende krave og bærer en tilsvarende dragt.

Staffering. Det moderne alterskab er stafferet i okker (postament og bagklædninger), rødbrunt (fodskamler) og mørkebrunt med forgyldning af

Fig. 29a-b. Apostelfigurer fra altertavlens sidefløje (s. 1962). Foto Niels J. Termansen 1926. – *Apostelfiguren aus den Seitenflügeln des Altarbildes.*

Fig. 30. Krucifiksgruppe (s. 1964). Foto Niels J. Termansen 1926. — *Kruzifixgruppe aus dem Mittelflügel des mittelalterlichen Altarbildes.*

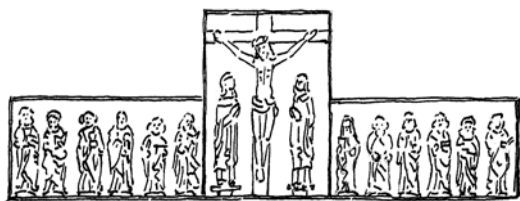

Fig. 31. Forslag til altertavle med anvendelse af de senmiddelalderlige apostelfigurer og den yngre krucifiksgruppe. Tegning af Niels J. Termansen 1926 (s. 1969). – *Vorschlag für Altarbild mit spätmittelalterlichen Apostelfiguren und neuerer Krucifixgruppe.*

baldakiner og lister. Samtlige figurer står med en broget bemaling, der bygger på en ældre staffeering, antagelig fra en istandsættelse i 1840'erne, jf. ndf. Ansigter, hænder og fødder har naturlig kar-nationsfarve, mens hår og skæg er brunsort eller gråligt. Figursoklerne er sorte. En ældre bemaling med tilsvarende broget bemaling på dragterne, bl.a. med rød og grøn lasur på sølv og attributter

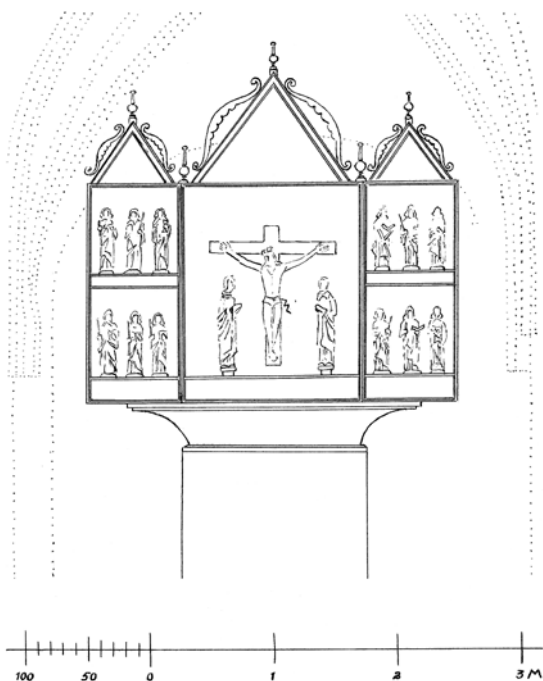

Fig. 32. Forslag til altertavle med anvendelse af de senmiddelalderlige apostelfigurer og den yngre krucifiksgruppe. Tegning af Georg N. Kristiansen 1948 (s. 1969). – *Vorschlag für Altarbild mit spätmittelalterlichen Apostelfiguren und neuerer Krucifixgruppe.*

i forgyldning, kan hidrøre fra tavlens renovering 1729, jf. ndf. Ved registreringen 1907 var figurerne hvidlige, mens alterskabet stod i blå.

Figurmalerier. Topgavlene har en udsmykning med Kristi Opstandelse i midtpartiet, mens sidegavlene viser kerubhoveder, alt på en himmelbaggrund med skyformationer, ganske primitivt og skematisk udført. Udsmykningen blev fremdraget 1995-96. †*Figurmalerier.* Som gengivet fig. 27 (1907) havde midtgavlen en allegorisk fremstilling med en olielampe, to bøger og en skriftrulle, alt stående på et bord; sidegavlene viste kerubhoveder som de nuværende. Antagelig hidrørende fra altertavlens nystaffering o. 1847.

Indskrifter. På predellaens 1995-96 indsatte profilbræt ses en indskrift, hidrørende fra 1729-renoveringen af den middelalderlige †altertavle, angivet på latin og dansk med hvidlig kursiv og enkelte versaler på sort bund: » Secvndvm Christi verbvm in cruce prolavvm (Ifølge Kristi ord, anført på korset) / Der Jesus da saae sin Moder og den Discipel Hos som Hannem Elsker siger Hand Til sin Moder/ Quinde, See det er din Søn(.) Der efter siger Hand til disciplen See det er din Moder og fra den Time tog den discipel hende til si(g)/ Joh. C. 19. 26-27«. Jf. også ndf.

En samlet karakteristik af den middelalderlige figurudsmykning må savne fremstillingen i det oprindelige †midtfelt, der måske har vist en tregruppe med større figurer eller en korsfæstelsesfremstilling. Karakteristisk for de bevarede apostle er den yppige hår- og skægvekst, de lave pander, høje kindben og de relativt lange, lige næser – kendetegn, som genfindes i værker, henført til den såkaldte Herslevmester, navngivet efter altertavlen i Herslev (Brusk Hrd., Vejle Amt), idet hans virkefelt fortrinsvis var centreret i Sydøstjylland, rimeligvis med værksted i Kolding.⁶⁸ Dog ses stor indbyrdes variation inden for gruppen mht. apostlenes stillingsmotiver, foldekast og ikonografi.

Den yngre korsfæstelsesgruppe har trods sin primitive og skematisk figur- og dragtstil et tilstræbt middelalderligt præg. Som foreslået kunne forbilledet måske have været unggotisk og i givet fald muligvis en †kalvariegruppe, placeret i korbu-⁶⁹ Derimod er det uvist, hvorvidt den eksisterende gruppe som antaget også tidligere har

Fig. 33. Altertavlen, vist efter istandsættelsen 1957-59 (s. 1969). Foto Georg N. Kristiansen 1959. – *Altarbild. Zustand nach der Restaurierung 1957-59.*

fungeret som en erstatning for denne.⁷⁰ Under alle omstændigheder fandtes gruppen i altertavlen allerede 1766.⁸

Udførelsen 1957-59 af en moderne altertavle i middelalderstil med genanvendelse af de tidligere fjernede figurer har en ældre forhistorie, der i det mindste kan følges tilbage til 1926-27, da de bevarede apostle og krucifiksgruppen blev nyundersøgt med henblik på en genanvendelse i en ny tavle, opsat på kirkens nordvæg og omfattende et højt midtparti med de sidstnævnte, flankeret af lavere sidepartier med de mindre figurer (fig. 31). En adskilt placering af de to hovedgrupper og en mulig nyskæring af krucifiksgruppen (jf. også s. 1972) eller en erstatning af denne med tre større figurer diskuteredes også.⁷¹ Forslaget afvistes dog i sidste instans, eftersom »en eventuel Genskabning af Tavlen næppe vilde få blivende, endside historisk Værdi« på grund af de

sparsomme fragmenters ringe bevaringstilstand.⁷² 1948 vendte man imidlertid tilbage til projektet om en rekonstruktion af den middelalderlige tavle, nu tænkt placeret på selve alterbordet som skitseret af konservator Georg N. Kristiansen (fig. 32). Forslaget omfattede tillige en genanvendelse af de nyere trekantgavle, svarende til den ældre status og en rekonstruktion af den ældre staffering fra 1800-tallets første del.⁷³

I forbindelse med hovedrestaureringen 1957-59 valgte man omsider at realisere projektet, dog med ændrede proportioner i forhold til den ældre tavle, idet midtstykket blev højere end de tilsvarende sidefløje (fig. 33). Samtidig placeredes krucifiksgruppens sidefigurer direkte på storstykkets sokkel uden fodskammel, ligesom den oprindelige predella blev udeladt. Heller ikke de tre trekantgavle fandt genanvendelse. Stafferingen af alterskabet blev betragtet som en fri opgave

Fig. 34. Alterpartiet, vist med (†)altertavle, 1909-10 (s. 1980), †alterskranke nr. 2, 1800-tallets slutning (s. 1975) og †skærmvægge til præsteværelse, o. 1910-20 (s. 1971). Foto o. 1952. – *Teil von Altar mit (†)Altarbild, 1909-10, †Altarschränke Nr. 2, Ende des 19. Jahrhunderts und †Schirmwände zum Pfarrzimmer, um 1910-20.*

(Georg N. Kristiansen 1959). Midtskabets bagklædning dækkedes af en lysegul, ret kraftig farve, dog med en okkergul rammestribe som kontrast; skabenes karmsider stod i brunsort, karmene i guld, blå og hvidt, mens fodskamler var grå med grågrøn fyldning. Fodstykket var svagt rødbrunt. Figurernes bemaling fulgte en broget staffering

(i indberetningen betegnet B), formentlig hidrørende fra bemalingen fra o. 1847, jf. ndf.

Tavlens opbygning harmoniseredes 1995-96 (fig. 28). Midtfeltet afkortedes, svarende til sideskabenes højde, et podium indføjedes under krucifiksgruppen, mens sidefløjenes to dele fik ensartet højde. Forenklede baldakiner med rund- og flad-

buer tilføjede tavlen et vist renæssancepræg. Der udførtes en ny predella, med indføjning af det ældre skriftbræt, ligesom de hidtil deponerede trekantgavle blev opsat. Både figurernes og skabets farver justeredes, på sidstnævnte navnlig på bagklædning og fodskamler.

(†) *Altertavle* (fig. 34–35), 1909–10,⁷⁴ udført af Anton Dorph. Olie på lærred, lysmål ca. 183×100 cm, med rundbuet overkant. Maleriet viser *Den korsfæstede Kristus*. Frelseren hænger tungt i arme med hovedet ludende over mod venstre skulder og fødderne placeret ved siden af hinanden på en fodstøtte. Det enkle, umalede kors har foroven hvid skriftseddel, hvorpå: »Inri« med sorte versaler. Lyset falder skråt fra højre på Kristusfiguren og danner en rødlig lysplet i billedets nedre venstre hjørne, modsvarende lysglorien om Frelserens hoved. Baggrunden står i øvrigt i mørkebrunt. En nøje samtidig parallel til fremstillingen findes i Sønderbjerg Kirke (*DK Tisted* 762). Tavlen var tidligere indsat i en portallignende ramme i nyromansk stil med cirkulær topprydelse og flankerende søjler med terningkapitæler (fig. 34). På postamentet var tîndskrift med gyldne versaler med Kristi ord på korset: »Det er fuldbragt« (Joh. 19, 30).

Udførelsen af altertavlen ved Anton Dorph som en kopi af et tilsvarende maleri (vel Sønderbjergtavlen) skete på initiativ af sognepræst Philip Beck (se ndf.), der også lod bestille en 'smuk tegning til en ramme' hos en arkitekt Bech (Marcus Bech?). I sin vurdering heraf fremhævede Nationalmuseet derimod værket som 'et trist eksempel på, i hvor høj grad en kunstner kan misforstå de krav, der bør stilles til en altertavle i en dansk landsbykirke', ligesom den kongelige bygningsinspektør Vilhelm Petersen hævdede, at den ville 'passe bedre til en bedesal i en amerikansk nybygd end til en af vore landsbykirker, åndsløs og idéforladt, som den er, sammenstykket af dårligt fordøjede tyske arkitekturstumper' (!).⁷⁵ Nedtaget i forbindelse med restaureringen 1957–59.¹⁸ Siden hovedrestaureringen 1995–96 ophængt på nordvæggen i skibets vestende, indfattet i en enkel, hvidmalet profilramme.

† *Altertavle* (fig. 27), o. 1500. Tavlen blev 1729 renoveret og nystafferet, herunder antagelig med tilføjelse af topgavle og den centrale krucifiks-

Fig. 35. Altermaleri, 1909–10, af Anton Dorph (s. 1971). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Altargemælde, 1909–10.*

gruppe. Istandsættelsen bekostedes, ifølge en malet tîndskrift af Henrik de Linde og hustru, Helene Christine Jermiin. Nedtaget o. 1909, idet figurskulpturerne og enkelte arkitektoniske dele siden blev genanvendt i den nuværende altertavle.

Tavlen var formet som et skab med hængslede, todelte sidefløje, alt stående på en predella; denne var dog delvist skjult bag et glat forbræt og sidepaneler til afskærmning af tîpræsteværelset bag alteret (s. 1980).⁷⁶ Endnu 1907 var både midtskabet og fløjenes rammer samt bagklædningen bevaret; forkanterne havde på de inderste hjørner hulkant og forneden skrâfas, der dog senere var dækket af 'påslåede tapetlister af den tarveligste

art' (Chr. Axel Jensen). Af den senmiddelalderlige tavle bevarede som nævnt kun sidefløjenes 12 apostle. Derimod er midtskabets oprindelige udsmykning ukendt, ligesom der heller ikke fandtes spor efter en eventuel baldakindekoration over figurerne eller en kronfrise over selve alterskabet. I midterfeltet kan have været en Korsfæstelses-scene eller et antal større enkeltfigurer.

Staffering. Alterskabet fremtrådte 1907 egetræs-malet på forkanterne, idet bagklædningen bag figurerne og på predellaen var bemalet i kraftig blå. Herunder anedes rødbrunt, idet der dog ikke syntes at være spor af middelalderlig kridtgrund eller forgyldning. Figureernes staffing er omtalt ovenfor. Gavlenes rammelister havde spor af ældre staffing, hvoraf fremgik, at den 1. altertavle delvis var gråmarmorert med gråt, rødt og grønt på forkanterne.

†*Indskrifter.* 1) Nederst på tavlen, dvs. på predellaen, var følgende versificerede indskrift, omtalt 1766 og i moderne tid afskrevet på en særskilt tavle (s. 1985).⁸ Indskriften skintedes endnu 1907:

»Eet Tusind, Syv Hundrede, Ni og til Tive
Gud æren derfor alleene at give;
Blev Handberg Kirche af Ejeren sin
Velædle Hr. Linde og Frue Hiermin,
Heel gandske indvendig af Nye repareret,
Og Siden med Cronen og Malning staferet.
Paa egen becostning De gjorde det alt,
Og Gjør Sig af Himmelen alleene betalt.«

2) (Fig. 27). På fodstykket under krucifiksgruppen læstes det velkendte skriftsted fra Joh. 14,6, anført med mørk skriveskrift på lys grund. Tilsvarende var på panelerne under apostelfigurene angivet de respektive navne, disse svarede dog ikke konsekvent til de tilhørende figurer, ligesom bogstaver af andre former anedes nedenunder. På predellaen læstes i lys skriveskrift på mørk baggrund teksten fra Joh. 19,26. Indskrifterne hidrører antagelig fra altertavlens nystaffering o. 1847.

I forbindelse med tavlens renovering 1729 indsattes formentlig en krucifiksgruppe i storfeltet, mens tre trekantede topstykker, smykket med volutbøjler og drejede topspir, placeredes foroven (jf. ovf.). Som nævnt i regnskaberne anbefaledes altertavlen 1847 opmalet af en »dertil duelig Maler«.⁴⁷ Ved denne lejlighed kan bl.a. apostelnave-

nene være blevet påmalet, som omtalt 1862.¹⁸ Før den omhyggelige registrering 1907 ved Chr. Axel Jensen, foranlediget af en planlagt fornyelse af tavlen,⁷⁶ tilføjedes en blåstaffering af alterskabet og en hvidmaling af figurerne, der samtidig synes delvist ombyttet. Jensen anbefalede dog en nænsom restaurering, herunder en rekonstruktion af den middelalderlige midtergruppe, udførelse af bueslag over figurerne og en fremdragning af det 'smukkeste' af stafferingslagene. Resultatet ville efter hans mening blive 'stateligere end noget moderne maleri'.⁷⁷ Forslaget vakte imidlertid lokal modstand, idet man beskyldte Nationalmuseet for at 'gøre kirken til et museum for gammel og dårlig kunst', ligesom apostelstatuerne af den daværende sognepræst Philip Beck (en søn af Indre Missions leder, Vilhelm Beck) nedvurderende omtaltes som 'karikaturer, der hverken ligner jøder eller danskere, men kun kunne have betydning som et vidnesbyrd om datidens tarveligste kunst'.⁷⁸ I gensvaret fra Nationalmuseet erkendtes ganske vist, at den gamle tavle ikke kunne siges at 'have så stor kunstværdi', at den nødvendigvis skulle forblive på alterbordet, men at den i det mindste burde bevares i kirken og opstilles i tårnrummet.⁷⁹ Afmonteringen skete imidlertid med en påfaldende mangel på pietetsfølelse.⁸⁰ Tavlen blev på nær topgavlne samt enkelte dele af predella og rammeværk hugget i stykker og brændt, mens figurerne og de bevarede stumper placeredes dels på loftet, dels i tårnrummet bag orglet.¹⁸ 1919 og endnu 1948 opbevarede rester af den gamle altertavle i tårnrummet bag orglet, mens andet fandtes på loftet.

Altersølv (jf. fig. 36), omfattende kalk og disk, begge af Jens Weilgaard (1785-1854-) og med dateringen 1839 på kalken, samt en kalk fra 1936. *Kalke.* 1) 1839, 17 cm høj. Foden har form som et græsk kors med konkave sider, mens skaftledet er cylinderdannet med midtdelt knop, smykket med indgraverede spidsblade; lavt, halvkugleformet bæger med dobbeltrille ved mundingkant. På foden er indskrift med skriveskrift: »Bekostet til/ Handberg/ Kirke/ Aar 1839«; øverst på bægeret er med tilsvarende typer anført: »Dette giøres, saa ofte som I det drikke, til min Ihukommelse« (1 Kor. 11). På den lodrette standkant

Fig. 36. Altersølv, omfattende følgende dele: Til venstre kalk nr. 1 og disk, 1839, udført af Jens Weilgaard, Holstebro (s. 1972). I midten ske, o. 1900, oblatæske, 1959 og bagest alterkande, o. 1950 (s. 1974, 1973). Til højre kalk nr. 2, 1936 (s. 1973). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Silberne Altargeräte aus folgenden Teilen: Links Kelch Nr. 1 und Patene von 1839, in der Mitte Löffel, um 1900, Oblatendose, 1959, und hinten Altarkanne, um 1950.*

er mestermærke for Jens Weilgaard (Bøje II, nr. 6725). 2) 1936, 21,7 cm høj, fraregnet påsat hældetud. Cirkulær fod, der er drevet stejlt op mod midtdelt knop. Glat bæger med kløverbladskors i strålekrans og graveret indskrift i skriveskrift: »Handbjerg Kirke./ Skærtorsdag./1936«. Under foden er Københavnsmærke for 1936 og gardejnstempel for Johs. Siggaard. Fodled og knoppens midtring er mørkt patineret. *Disk*, sandsynligvis 1839 og samhørende med kalk nr. 1. 12,6 cm i tværmål. Glat, med graveret cirkelkors på fanen. Under bunden er mestermærke for Jens Weilgaard som kalk nr. 1.

Det ældre altersæt er tidligst omtalt 1862 som 'et sølvbæger med oblatbakke'.¹⁸ 1866 anbefaledes bægeret forgyldt indvendigt.¹⁸ †*Altersølv*. 1655 er registreret en kalk og disk; som præciseret 1683 var den førstnævnte af sølv, hvorimod disken var af tin.⁴⁵ 1697 forbedrede Christen Linde (den yngre) den ældre kalk og skænkede desuden en ny kalk (efter sammenhængen at dømme formentlig dog en sygekalk, jf. ndf.) af sølv i stedet for den gamle af tin.⁴⁵

Oblatæske (jf. fig. 36), 1959, 4,5 cm høj, 9,5 cm i tværmål. Den enkle cylinderformede æske har indgraveret ligearmet kors på låget. Under låg og bund er med versaler graveret mester- og lødighedsmærke: »C. C. Herman(n), Sterling, Denmark« samt under sidstnævnte delvis udpudset nummerering (M51). Endvidere ses under låget med skriveskrift: »Til minde om Handbjerg Kirkes hovedrestauration 1958-59«; under bunden er ejermærkning, ligeledes i skriveskrift. †*Oblatæsker*. 1862 nævntes i *Synsprotokollen* en 'brødæske af uvist materiale'. 1890 anskaffedes en æske af porcelæn.¹⁸

Alterkander. 1) Antagelig o. 1890,¹⁸ af porcelæn, 30,5 cm høj. Sort med guld kors og -kanter. Under bund er stempel for Bing & Grøndahl. 2) (Jf. fig. 36), o. 1950, 29,5 cm høj. På det udbugede korpus er indgraveret kløverbladskors. Ingen stempler. †*Alterkander*. En kande af sølv er omtalt 1821.¹⁸ Denne synes bortkommet, siden der i 1840'erne anskaffedes en ny, dog af kobber, hvilket imidlertid påtaltes 1850 som værende 'ikke passende til kirkebrug'. En ny kande anbefaledes derfor anskaffet.⁴⁷

Sygesæt (fig. 37), nyere, omfattende kalk, disk og oblatæske, der også anvendes i Ryde Kirke; uden stempler. Kalken, 9 cm høj, har graveret cirkelkors på bægeret. Disken er glat og måler 6 cm i tværmål. Den cylinderformede oblatæske er 2,7 cm høj og 5,2 cm i tværmål. På låget er indgraveret et kors, mens en perlestav smykker både fod og låg. I cylinderformet Futteral af sort læder med rødt fløjsfor. †*Sygesæt*. 1697 skænkede Christen Linde (den yngre) en ny kalk af sølv i stedet for den gamle af tin, at dømme efter sammenhængen antagelig identisk med en sygekalk (jf. s. 1973).⁴⁵

Ske (jf. fig. 36), o. 1900,⁸¹ 16,5 cm lang med perforeret laf og mesterstempel under skaft: »PID« i firkantet ramme, formentlig for P. I. Diederichsen, Fredericia (virksom 1893–1937).

Alterstager. 1) (Fig. 38), 1759, ifølge påskrift på skaftet skænket af Henrik de Linde. 37 cm høje (fra regnet lysetorn af jern). Foden følger en ældre form, velkendt blandt bordstager fra renæssancen (jf. bl.a. eksempler i Tikøb, Hellebæk og Krogstrup, *DK Frborg* 699, 752, 2740), her dog med lav ottekantet (i stedet for som oftest sekskantet) fod med kugleformede bukler på fodpladen og graveret bladværk på karnisprofilen samt ottekantet 'krave', ligeledes med bukler. Højt snoet skaft,

Fig. 37. Sygesæt, nyere (s. 1974). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Neuere Krankengeräte*.

Fig. 38. Alterstager nr. 1, 1759 (s. 1974). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Altarleuchter Nr. 1*.

hvorpå øverst med kursiv er graveret: »Anskaffet af Henrich Linde 1759«. Som nævnt 1792 holdt kirkeejeren også stagerne med lys, der brændte til højtid og ved kommunion.¹⁴ Repareret 1939.¹⁸ 2) 1979, skænket af Kathrine Hulgaard, Aarhus. Stagerne, der 29 cm høje, har balusterskaft.

†*Alterstager*. Nævnt 1655.⁴⁵

Syvstager. 1) (Jf. fig. 34), begyndelsen af 1900-tallet. 39 cm høj, med ottekantet bladdekoreret fod i to afsæt og balusterskaft. Stagen blev stjålet o. 1960, men tilbageleveredes o. 1980.⁸² 2) 1970, skænket af sognepræst Kai Brask og hustru, Jenny Brask. 38 cm høj med ottekantet fod i tre afsæt. På nedre fodled er med kursiverede versaler graveret: »Skænket Handbjerg Kirke Julen 1970 af Jenny og Kai Brask«.

†*Alterbøger*. Kirkens ældste inventarliste anfører 1655 et eksemplar af Christian III's Bibel (1550) hvis indbinding dog var 'fast fordærvet', og en tilsvarende gammel alterbog. Et nyt indbundet graduale indkøbtes 1699.²⁰

Messehagler. Kirken har to hagler. 1) O. 1900, skjoldformet, af rødt fløj med guld kors. 2) O. 1980,⁸³ af grønt lærred med guld kors, dannet af smalle lidser, på ryg og forside. †*Messehagler* og

-skjorter. O. 1615 blev stjålet en messehagel af en kirketyv, der huserede over det meste af Jylland.¹³ 1655 nævnes to røde messehagler, dels af fløj, om end med karakteristikken 'gammel og forslidt', dels af silke. Sidstnævnte var foræret af Johan Brockenhuus, der en tid boede på Handbjerg Hovgård (jf. s. 1941).⁴⁵ En hagel af gult atlas registreredes 1683.⁴⁵ 1704 forærede kirkeværgen, Peder Christensen i Lindbjerg, en ny messeskjorte. 1718 modtog kirken i gave en ny hagel af rødt atlas i stedet for den gamle 'ubrugelige'. Guldkniplingerne fra denne (den ovennævnte gule hagel?) genanvendtes dog herpå.⁴⁵ En ny messehagel af gyldenstykke med tilhørende messeskjorte skænkedes af Henrik de Linde og hustru (jf. ovf.).⁸ 1792 fandtes to messehagler, vel de samme, beregnet til hverdag og til højtider (jf. alterklæder).¹⁴ 1850 anskaffedes en ny hagel af rødt fløj eller silke med guldgalon.⁴⁷ 1886 udskiftedes denne med en hagel af rødt silkefløj, måske identisk med nr. 1(?).¹⁸

Fig. 39. Døbefont, romansk (s. 1975). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Romanische Taufe*.

Fig. 40. Runeindskrift, antagelig en mesterformel for stenhuggeren (Isle) (s. 1976). Detalje af døbefonten. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Runeninschrift, vermutlich Meisterformel eines Steinhauers. Detail von Taufe*.

Altersranke (jf. fig. 23), udført i forbindelse med hovedrestaurationen 1995-96; af halvcirkulær form med spinkle, drejede balustre med midtknop. Lysegrå staffering med detaljer i okkergult og teglrødt, brunt betræk på knæfald, svarende til nyere *knæleskammel*. †*Altersranke* 1) Omtalt 1766 som et 'træsprinkelværk' med tilhørende knæleskammel, betrukket med ruskind og nævnt sammen med Henrik de Linde og hustrus talrige donationer til kirken.⁸ Skranken var 1792 grønmalet og på dette tidspunkt betrukket med rødt læder.¹⁴ 2) (Jf. fig. 22, 34), antagelig 1800-tallets slutning (jf. skranke i Lemvig Kirke, 1886, s. 369), af cirkulært grundrids med spinkle, drejede balustre. Repareret og malet 1905 samt opmalet 1921.¹⁸ Henlagt på loftet. 3) 1957-59, tresidet skranke med spinkle balustre.

Døbefont (fig. 39-41), romansk, af grålig storkornet granit, heraf er kummen dog af en lysere og mere rødlig sten i forhold til foden. 87 cm høj. Den firsidede fod har form som en omvendt terningkapitel med kraftige vulster ved base og overgangen til skaftleddet. Hjørnerne markeres med spinkle, lodrette rundstave. I fodstykket er registreret et afløbshul.⁸³ Kummen, der har tværmålet 77 cm, har nederst en krans af bægerblade, markeret med dobbeltkontur, beslægtet med

områdets velkendte type (jf. Mackeprang, *Døbefonte* 156 ff.), men er som en variation heraf på hvert andet led smykket med kors på en todelt fod. Øverst ved mundingsranden en attisk profil. Som et ualmindeligt element ses endelig på den nu vestvendte side mellem to af korsene en runeindskrift i relief (fig. 40-41): »isli«, formentlig en mesterformel med angivelse af stenhuggerens navn (Isle).⁸⁴

Fonten var 1792 omtalt som placeret i koret ('altergulvet').¹⁴ 1895 opmaledes indskriften.¹⁸ I forbindelse med hovedrestaurationen 1957-59 afrensedes fonten for spor af ældre bemaling og

blev flyttet fra korets nordvesthjørne (jf. fig. 22) til en placering i skibet.¹⁸ Nu ved korbuens nordre vange.

Fontehimmel (jf. fig. 23, 52), o. 1869.¹⁸ En ottesidet himmel, hvis hjørner markeres med lavstammede balustersøjler med kuglespir, har volutsvungne bøjler, der samles i et kugleled. Under himlen er i en bladros et Helligåndsdue i lavt relief. Stafteret i rød, rødbrunt og gråt med forgyldning af enkelte led. Ophæng af jern, smykket med voluted og fæstnet til korbuens nordvange. Rødmalet.

Himlen, der allerede 1869 var anbefalet fornyet, fandtes 1919 bag orglet efter antagelig at

Fig. 41. Romansk døbefont. Farvelagt tegning af J. Magnus-Petersen (s. 1975), 1886. – *Romanische Taufe.*

Fig. 42. Dåbsfad, o. 1550-75 og dåbskande, o. 1850 (s. 1977). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Taufschale, um 1550-75 und Taufkanne, um 1850.*

være nedtaget i forbindelse med restaureringen. Restaureret og genopsat 1995.⁸⁵ †*Fontehimmel*. En ældre himmel er nævnt 1792.¹⁴

Dåbsfad (jf. fig. 42), o. 1550-75, antagelig syd-tysk. Fadet, der måler 37 cm i tværmål, har i bunden et relief af Adam og Eva ved Kundskabens træ (jf. bl.a. Bøvling Kirke, s. 839). Relieffet indrammes af en bort af småblade, mens fanen har en dobbeltbort med dekoration af rosetter og blade. Over bundens relief ses – dog delvis udpudset – et todelt våbenskjold, antagelig et alliancevåben med bomærker for giverparret, hvis initialer ses ovenover. Til heraldisk højre ses krydsende stave, mens der overfor er en 'H'-lignende figur, bl.a. med en lodret midtstav, måske et Jesumono-gram (jf. dåbsfadet i Vejrum Kirke). Ovenover og adskilt af stjerner er indridsede versaler, vel for giverne: »HF (eller B)« og »KMD«. Et eventuelt giverår fremgår dog ikke.

Fadet, der tilsyneladende ikke fandtes i kirken fra første færd, er vel identisk med det messingfad, der 1710 registreredes i fonten, med tilføjesen: 'hvilket der ikke har været før'.²⁰ En *indsats* til dåbsfadet af messing blev skænket af kirkens håndværkere i forbindelse med restaureringen 1995-96.⁸⁶

Dåbskande (jf. fig. 42), o. 1850, 32,5 cm høj, af tin, til dels med forsølvnig. Kanden tilhører den velkendte nyklassicistiske type, der leveredes af hofgørtlermester Hans Høy, København (jf. bl.a. Rom, s. 1063). Tidligst nævnt 1862.¹⁸

Prædikestol (fig. 43-44), 1600-tallets anden fjerdedel. Stolen omfatter en kurv med fire storfag og en samtidig himmel, mens opgangen ændredes i forbindelse med hovedrestaureringen 1995-96; moderne læsepult.

Selve kurven udgør fire sider af en polygon. De enkelte fag er indrammet af forenkledede toskanske søjler med prydbælte under kapitælet og markeret entasis. Storfagene har rundbuede arkader, båret af kannelerede pilastre og med bueslag, sammensat af dekorative profilled. I hjørnerne ottebladede rosetter. Postamenterne har glatte, profilindrammede led mellem fremspring med karakteristiske abelignende løvemasker (fig. 43). Hængestykker, sammensat af dobbeltvolutter, mellem kugleled. Frisefelterne foroven har tilsvarende profilled mellem diminutive kerubhoveder. Kurven hviler på bærebjælker, indmuret i syd-muren.

Den syvsidede *himmel* er formentlig samtidig med kurven. Den sammensatte profilsmykkede

frise har glatte fremspring, hvorunder hængekugler. Under himlen er ophængt due i roset. Den nyere *opgang* har to højrektangulære spejlfyldninger.

Stafferingens farveskala er yderst begrænset, idet træets naturlige farve dominerer. De dekorative led er dog bemalet i gråt, rødt og brunokker med forgyldning.

Prædikestolen repræsenterer en forenklet version af det formrepertoire, der er karakteristisk for 'Vandfuldmesteren', Lemvigbilledskæreren Kristen Spend og hans kreds; navnlig har den lighed med stolen i Fjaltring (1642, s. 1658) og Sinding (Hammerum Hrd.). Handbjergstolen er

Fig. 43. Løvehoved; detalje af prædikestol (s. 1977). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Löwenkopf; Detail von Kanzel.*

Fig. 44. Prædikestol, 1600-tallets anden fjerdedel (s. 1977). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Kanzel, zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts.*

tidligst omtalt 1701, da der indkøbtes et stålanker til dens fastgørelse; 1710 sikredes stolen yderligere med støttetæ og et jernanker.²⁰ 1792 betegnedes den som grønmalet (jf. også alterskranke).¹⁴ En *†beklædning* af rødt silkefløj med guldguloner fornyedes 1866.¹⁸ 1873 bekostes atter en smuk beklædning på stolen.¹⁸ 1913 anbefalede hele stolen renoveret, mens foden og bærebjælkerne fornyedes. Placeringen fremgår af fig. 22. 1957-59 blev stolen adskilt, rensat og istandsat af kirke-maleren Svenning Elmholt. Ved samme lejlighed udførtes en ny trappeopgang.¹⁸ I forbindelse med nyrenoveringen 1995-96 blev stolen, der er placeret i skibets sydøsthjørne, hævet og samtidig rykket lidt mod øst. Ved denne lejlighed fornyedes trappen og opgangspanelet.

Stolestader (jf. fig. 23, 45, 52, 64), sammensat af dele af forskellig alder, hvoraf i det mindste lågerne med påmalet nummerering fra nr. 1-28 antagelig er udført i forbindelse med en renovering 1792 (jf. ndf.).

Stolene omfatter 13 lukkede stader i nordsiden, hvoraf de tre vestligste ved tværgangen ud for våbenhusdøren er kortere end de øvrige. I syd er et tilsvarende antal. For- og bagpaneler samt stoleriggene har højrektangulære spejlfyldninger. De glatte gavlstykker krones af et cirkulært topstykke med muslingeskal i relief, udført i forbindelse med restaureringen 1995-96 som en efterligning af de ældre gavlprydelser med samme motiv (fig. 22). Stolenes staffering er harmoniseret med bemalingen fra 1700-tallet og domineres af hvidt og gråligt med detaljer i rødt og forgyldning. På lågerne er afdækket nummereringen, angivet i et rocailleindrammet felt med hvid kursiv og tal på sort bund (fig. 52, 64).⁸⁷

1792 anskaffedes på initiativ af kirkeejeren Jens de Linde nye »indeluckede« stole på begge sider af kirken,⁸⁸ hvis stolestader hidtil for hovedpartens vedkommende havde været åbne.¹⁴ Stolene var af 'sirligt' arbejde og smukt malede, hvilket bl.a. må hentyde til lågernes staffering med den – på dette tidspunkt dog noget utidssvarende – ro-

Fig. 45. Stolestadedør nr. 13. (s. 1978). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Gestühltür Nr. 13.*

kokoindfatning. 1862 omtaltes kirkestolene som forsynet med dør og fyldingsryglæn.¹⁸ En egetræsstaffering (jf. fig. 22, 64) kan hidrøre fra en, ikke nærmere omtalt, istandsættelse i 1800-tallets anden halvdel. I forbindelse med hovedrestaureringen o. 1910–20 blev staderne, der ved arbejdets afslutning talte i alt 33 sæder, fornyet, bl.a. med ændret ryglæn, nye sæder og gavle med tagformede topstykker.⁸⁹ Stolene blev samtidig

stafferet i rødbrunt. 1957–59 fjernedes gavlene, mens farverne ændredes til gråhvidt (rammer) og lys turkis (spejlfyldinger). Ved installeringen af orglets spillebord i skibets sydvestende fjernedes en stoledør (nu på loftet, nr. 17, fig. 64). 1995–96 afdækkedes den ældre staffering, og stolene nyopmaledes.

†*Stolestader*. Mandsstolene er tidligst nævnt 1655.¹⁹ 1661 udførtes (eller reparereredes) kirkens stole.¹⁹ 1766 fandtes hhv. 17 og 15 stole i syd og nord. Heraf var den øverste stol i sydrækken og de tre øverste mod nord lukkede (jf. †therskabsstole).⁸

Præstestol. Nyere armstol, brunbejset med rødt plysbetræk, er opstillet i koret.

†*Skriftestol*. 1792 er tidligst nævnt en lukket skriftestol på den ene side af alteret (vel i nord).¹⁴ Bagklædningen fornyedes 1849.⁴⁷ 1862 nævnt som værende 'ikke forskellig fra andre stole'.¹⁸

†*Degnestol*, omtalt 1792 som åben og placeret over for skriftestolen.¹⁴ Flyttet til søndre korpille 1873.¹⁸

Rummet bag alteret var o. 1900 og atter o. 1910–20 (jf. fig. 27, 34) afskærmet som et særligt †*præsteværelse* med panelvægge, der flankerede altertavlen. Heri var rundbuede fyldinger, i

Fig. 46. Kirkestol i våbenhuset (s. 1981). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Kirchenstuhl in der Vörrhalle.*

den ene side med en dør til korets østparti. I den seneste version heraf kronedes panelerne af udskårne topgavle.

†*Herskabsstole* eller *lukkede stole*. Som nævnt ovenfor fandtes 1766 hhv. én og tre lukkede stole øverst i nord- og sydrækken. På en ældre gengivelse af kirkens interiør (fig. 22) ses øverst mod nord og syd et par stolestader, særligt markeret med høje gavle, mulige reminiscenser af de ovennævnte. Ifølge *Abildgaard* (o. 1772-73) fandtes i kirken et stolestade (et af de omtalte?) med malet våbenskjold for adelsfamilien Fasti.⁹⁰ Ifølge ældre overleveringer blev de fire øverste stolestader i sydrækken anvendt af beboerne på de lokale gårde, Strandby, Hulgård, Overgård (eller Damgård) og Viftrup (Vivtrup).⁹¹

Bænke. To nyere bænke, stafferet i brunt, er opstillet i våbenhuset. Her ses også et tredelt sæde (fig. 46) i nygotisk stil, med tagformede afdækninger af endegavlne og grå staffering i to nuancer. Ifølge en påskrift blev sædet, der hidrørte fra Lovns Kirke (Gislum Hrd., Aalborg Amt), skænket og restaureret 1990.

Pengebeholdere. Kirkens *pengeblok* (fig. 47), 1700-tallet, er tidligst nævnt 1862.¹⁸ Af eg med jernbeslag, 89 cm høj. I toppen er låg, fastholdt af to jernbånd og med pengeslids; herunder er to vandrette jernbånd. Staffering i rødbrunt. Blokken, der tidligere var opsat for enden af mandstolene, blev i nyere tid henlagt på loftet, men istandsattes og genopstilledes i forbindelse med hovedrestaureringen 1957-59.⁹² Ved den østre vange af døren mod våbenhuset. To *pengebøsser*, nyere, af messing, cirkulære med pengetragt, og reliefkors på forsiden, er ophængt på hver side af den nævnte dør. Disse erstatter formentlig ældre *pengebøsser*, omtalt 1862 neden for døren.¹⁸

Dørfloje. 1) Jf. gravkapel for familien de Linde (s. 1987). 2) 1937. Dobbeltfloj, brunmalet træ. Indgangsdør til våbenhus. Tårnrumsdøren er senest istandsat 1995 ligesom døren mellem skib og våbenhus. †*Dørfloj*. 1697 blev metallet fra en jernbunden kirkedør anvendt til hængsler, hasper og afstivning af murværk.²⁰

†*Herskabspulpitur* (jf. fig. 48-50, 52). I forbindelse med etableringen o. 1761 af et gravkapel for kirkeejerne på Handbjerg Hovgård, Henrik

de Linde og hans familie (s. 1987) indrettedes i rummet over krypten et herskabspulpitur med 'fire høje vinduer'.⁸ Brytningen mod kirken har formentlig været udsmykket med fire tilsvarende paneler, hvoraf to bemalede fyldinger endnu er bevaret (jf. ndf.). Trappen til pulpituret anbefalede fornyet 1850.⁴⁷ Pulpituret nævnedes 1862 som vansirende, idet man klagede over, at det mørkede for meget i kirken. Det bevarede dog endnu i en årrække, og 1893 anskaffedes yderligere fire løse bænke hertil. Nedtaget i forbindelse med hovedrestaureringen o. 1910-20, dog med bevaring af de malede panelfyldinger.

Fig. 47. Pengeblok, 1700-tallet (s. 1981). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Geldblock*, 18. Jahrhundert.

Fig. 48-49. Malede paneler fra $\dagger$ herskabspulpitur, 1761. Foto Arnold Mikkelsen 2012. 48. Bønnen i Getsemane Have. 49. Judaskysset (s. 1982). – *Bemalte Paneele von $\dagger$ Herrschaftsempore, 1761. 48. Das Gebet im Garten von Gethsemane. 49. Der Judaskuss.*

($\dagger$) *Panelmalerier* (fig. 48-49), 1761, olie på træ, hhv. 55×43,5 og 56,5×43,5 cm. Begge malerier har rundet øvre overkant med indskæring, vel tilpasset indramningen og antagelig udført af den samme maler, som 1761 stafferede gravkapellets dørføj. Hele udsmykningen har vist scener fra Kristi lidelseshistorie, udført efter forlæg i den franske grafiker, Sébastien le Clerc (1637-1714), *Figures de la Passion D. N. S. Jésus-Christ* (1692), der udkom i flere udgaver i løbet af 1700-tallet.⁹³ De bevarede malerier viser: 1) *Bønnen i Getsemane Have*. Den knælende Kristus er vist i profil i billedets midte. Han er iført rød klædning. Foroven th. knæler englen med lidelsens kalk i den fremstrakte venstre hånd og højre hånd løftet. I forgrunden ses et kroget træ. 2) *Judaskysset*. Kristus og Judas, iført hhv. rød og blå klædedragt, står i billedets midte. Til højre er vist de tre disciple, der ledsagede Kristus, mens vagterne med

fakler og våben ses til venstre. Malerierne er i dag ophængt på skibets vestvæg, nord for orgelpulpituret. $\dagger$ *Panelmalerier*. Ifølge en indberetning 1922 fandtes endnu to malerier i privateje i sognet.⁹⁴

Orgel (jf. fig. 50, 52), 2008, med 12 stemmer og tre transmissioner, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Gemshorn 8', Oktav 4', Oktav 2', Mixtur II, Dulcian 8' (udbygget til CC); svelle. Positiv: Gedakt 8', Spidsfløjte 4', Traversfløjte 2', Cornet II; tremulant. Pedal: Subbas 16', Principal 8' (trm.), Gedakt 8', Oktav 4'

Fig. 50. Prospekt af åbning til tårnrummet, øverst med orgel og orgelpulpitur, nederst med indgang til gravkapel for familien de Linde (s. 1987). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Prospekt von der Öffnung des Turmraumes, oben mit Orgel und Orgelempore, unten mit Eingang zur Grabkapelle für die Familie de Linde.*

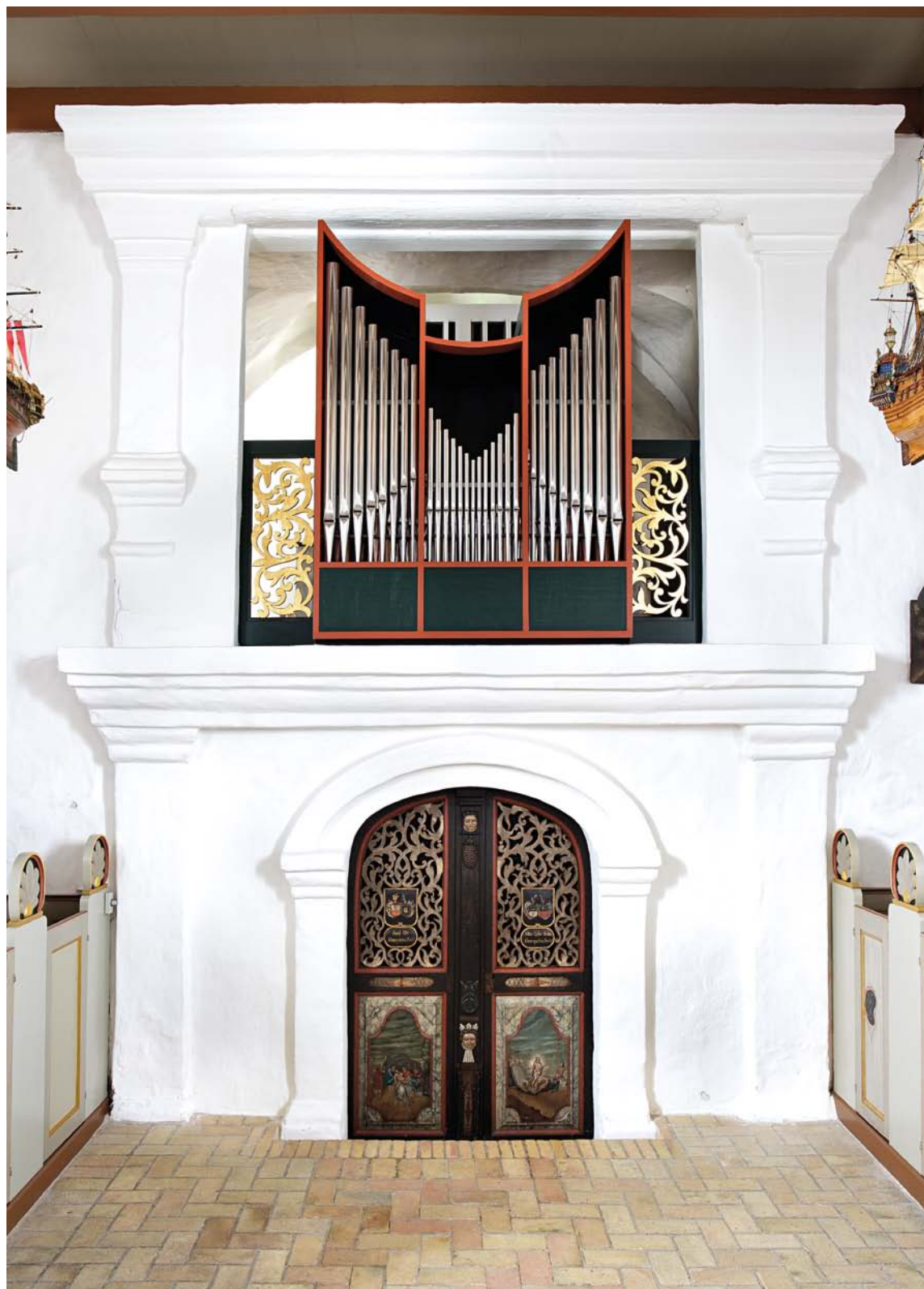

Fig. 52. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Inneres gegen Westen.*

og okkergule profilled, sortstafferede tal. Tre *†salmenummertavler*, hvoraf nr. 1 antagelig endnu er bevaret, er omtalt 1862.¹⁸

Præsterækketavle, 1977, udført og skænket af Magnus Tanderup og Arne Christensen, Lindholm.⁸⁷ I profilramme i gråt med okkergult og rødt. Sort skriftfelt med indskrift i hvid antikva. I den blændede syddør.

Erindringstavle, udført o. 1996 af maleren og lokalhistorikeren Arne Christensen (†2002).⁹⁹ Skriftfelt med indskrifter, hhv. i hvid kursiv på sort grund og sort antikva på hvidt. Teksterne gengiver forneden den *†*indskrift på altertavlen (s. 1972), gengivet i præsteindberetningen til biskop Bloch, hvortil henvises i indskriften. I hvidstafferet profilramme. Østligt på skibets nordmur.

Belysningen omfatter fire lysekroner, en væglampet og to kandelabre. *Lysekroner*. 1) (Jf. fig. 52),

1759, skænket af Henrik de Linde og hustru, Ellen Marie von Obelitz. 2×6 s-svungne arme med omløbende vulst og flade lyse-skåle. Balusterskaf med kugle- og skiveled; i sidstnævnte er fire udspæringer, vel efter nu forsvundne pryddarme. Foroven en flakt ørn, forneden en glat hængekugle, afsluttet med en profilknop. Ophængt østligst i skibet.

Den 12-armede krone, der oprindeligt var ophængt midt i kirken i gangen op til koret, er tidligst nævnt i giverparrets fundats af 4. marts 1759 vedrørende Handbjerg Hospital.¹⁰⁰ Heri fremhæves blandt deres velgerninger ud over indretningen af familiebegravelsen i tårnrummet, således donationen af en messinglysekroner, som giverne og deres efterkommere forpligtede sig til at holde med »Tolf Brændende Vox-Lius med BomuldsVæger udi, navnlig på Første Juule-Dag,

Fig. 53–54. 53. Kirkeskib nr. 1, »Stjernen«, 1958 (s. 1986). 54. Kirkeskib nr. 2, »Norske Løve«, 1996 (s. 1986). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – 53. *Kirchenschiff Nr. 1. »Der Stern«, 1958. 54. Kirchenschiff Nr. 2, »Der Norwegische Löwe«, 1996.*

Nytaarens Dag samt Hellig 3 Kongers-Dag». Lysekrone er antagelig identisk med den dobbelte krone, der nævntes 1791.⁴⁶ 2) Firearmet krone, o. 1900, med oval hængekugle, afsluttet med agerlignende knop, er ophængt i våbenhuset. 3)–4) (Jf. fig. 52), to nyere kroner, 1935, begge med 2×6 s-svungne arme, flakt ørn foroven og hængekugle, afsluttet med ring foruden; ophængt i skibet, vest for nr. 1. En *lampet* (jf. fig. 23), med

syv lysearme, fæstnet til en lodret stav, ophængtes på korets sydvæg i forbindelse med hovedrestaureringen 1995–96. *Kandelabre*, skænket o. 1980 af Kathrine Hulgaard. Af messing. På foden af de enkle opstandere, hver med tre lyseholdere, er med fordybede versaler indgraveret navnene på de tidligere ejere af slægtsgården Hulgård, Ane Marie og Jens Christian Hulgaard.⁸⁷

Kirkeskibe. Kirken har i alt tre kirkeskibe.¹⁰¹ 1) (Fig. 53), 1958, »Stjernen«, skåret af Einar Østergaard, Fur og skænket af Ejnar Hulgaard og hans familie i forbindelse med kirkens istandsættelse. Skibet, en firemastet bark, er hvidt over og rødt under vandlinjen. En tilsvarende model findes i Hanning Kirke (Bølling Hrd.).¹⁰² Ophængt i skibets midte ud for det vestligste vindue. 2) (Fig. 54), 1996, »Norske Løve«, bygget af den britiske flyverofficer Raymond Marquis Nielsen og Arne Christensen, Handbjerg. Model af det tremastede orlogsskib fra 1767. På agterstavnen er placeret to små figurer, såkaldte 'hukmænd', der symboliserer Norges vigtigste erhverv, landbrug og fiskeri.¹⁰³ Skibsmodellen står i træets naturlige farver, med detaljer i hvidt, rødt, grønt og sort samt forgyldning. Ophængt i skibets sydvestside ud for den blændede dør. 3) (Fig. 55), 2002, »Vasa«, bygget som nr. 2 af den britiske flyverofficer Raymond Marquis Nielsen og Arne Christensen, Handbjerg. Modellen af det berømte svenske

Fig. 55. Kirkeskib nr. 3, »Vasa«, 2002 (s. 1986). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Kirchenschiff Nr. 3, »Vasa«, 2002.*

regalskib, der kæntrade 1628 på sin jomfrurejse, men bjergedes i årene fra 1960, ophængtes i kirken ved en festgudstjeneste 3. marts 2002.¹⁰³ I træets naturlige farver med detaljer i grønt, rødt, hvidt, blåt, forsølvning og forgyldning. Ophængt i skibets nordvestside.

†*Hatteknager*. Omtalt 1863.¹⁸

Klokke (fig. 56), 1911, støbt af De Smithske Klokkestøberier i Aalborg som angivet med reliefversaler øverst på klokkelegemet. Endvidere: »Bekostet omstøbt af højvelbaarne herr v. Linde 1821 – støbt i det Reimerske Klokkestøberi i Randers«. Klokken, der har tværmålet 73 cm, har som nævnt tolinjet mesterindskrift øverst på klokkelegemet mellem tredobbelte profillister. Midt på korpus ses desuden indskriften: »Din ære o Gud over hele jorden!«, ligeledes i reliefversaler. Omhængt i ny slyngebom af eg i forbindelse med hovedrestaurationen 1995-96. I tårnrummet.

†*Klokker*. 1) Spor efter en middelalderlig messeklokke, ophængt på korgavlen, ses i halvbueformet udhugning i kvader (jf. s. 1948). 2) Nævnt 1655; 1666 repareredes denne, idet der 1680 yderligere indkøbtes jern hertil, mens kneblen istandsattes 1684.²⁰ Ophængt noteredes dog 1688 som ustabil, idet der ikke var ringet med klokken i to år. Ved denne lejlighed indkøbtes træ og jern til akslen og fire nagler.²⁰ Som registreret 1774 var et stykke af klokkepanden ('næsten af størrelse som en tallerkenbund') allerede blevet afstødt 1746 i forbindelse med den landsdækkende ringning ved Christian VI's død. Dette påvirkede dog ikke lyden, der 1766 betegnedes som 'behagelig' og i stille vejr kunne høres over hele sognet.¹⁰⁴ Fragmentet var antagelig identisk med det 'stykke af en gammel sandstøbt kirkeklokke' med vægten 200 g, som 'var sprængt ud af klokken'. Dette påvistes i sommeren 1956.³⁰ Klokkeophængt var imidlertid 1800 i så dårlig stand, at klokken længe ikke havde kunnet anvendes.¹⁰⁵ 1792 ophængt i nordsiden.¹⁴ 3) 1821, omstøbt på bekostning af Henrik de Linde i Det Reimerske Klokkestøberi i Randers, som anført med versaler i en tolinjet indskrift nederst på klokkelegemet. 57 cm i tværmål.¹⁰⁶ 1911 omtaltes den øvre del som itubruddet, og man anbefalede derfor en omstøbning.¹⁸

Fig. 56. Klokke, 1911, støbt af De Smithske Klokkestøberier i Aalborg (s. 1987). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Glocke*, 1911.

GRAVMINDER

Middelalderlig(?) begravelse. Ved korgavlen påvistes o. 1955 et mandsskelet, der var begravet i kun ringe dybde i de øvre jordlag. Fundet blev dog ikke nærmere beskrevet.¹⁰⁷

Gravkapel for familien de Linde. Som nævnt s. 1950 benyttedes tårnrummet siden 1733 til begravelser for familien de Linde.¹⁰⁸ Med hensyn til begravelserne noterede man allerede 1843-44 den 'højest usømmelige tilstand' af ligkisterne i tårnrummet.⁴⁷ Dog synes kisterne med de tilhørende kisteplader først at være nedsat på kirkegården o. 1900. På dette tidspunkt anvendtes kapellet i øvrigt som tørvehus.¹⁰⁹

Den rigtudsmykkede *dobbelte dørfloj* (fig. 57), antagelig af eg, bærer Henrik de Linde og Christine Helene Jermiins malede våbener og årstallet

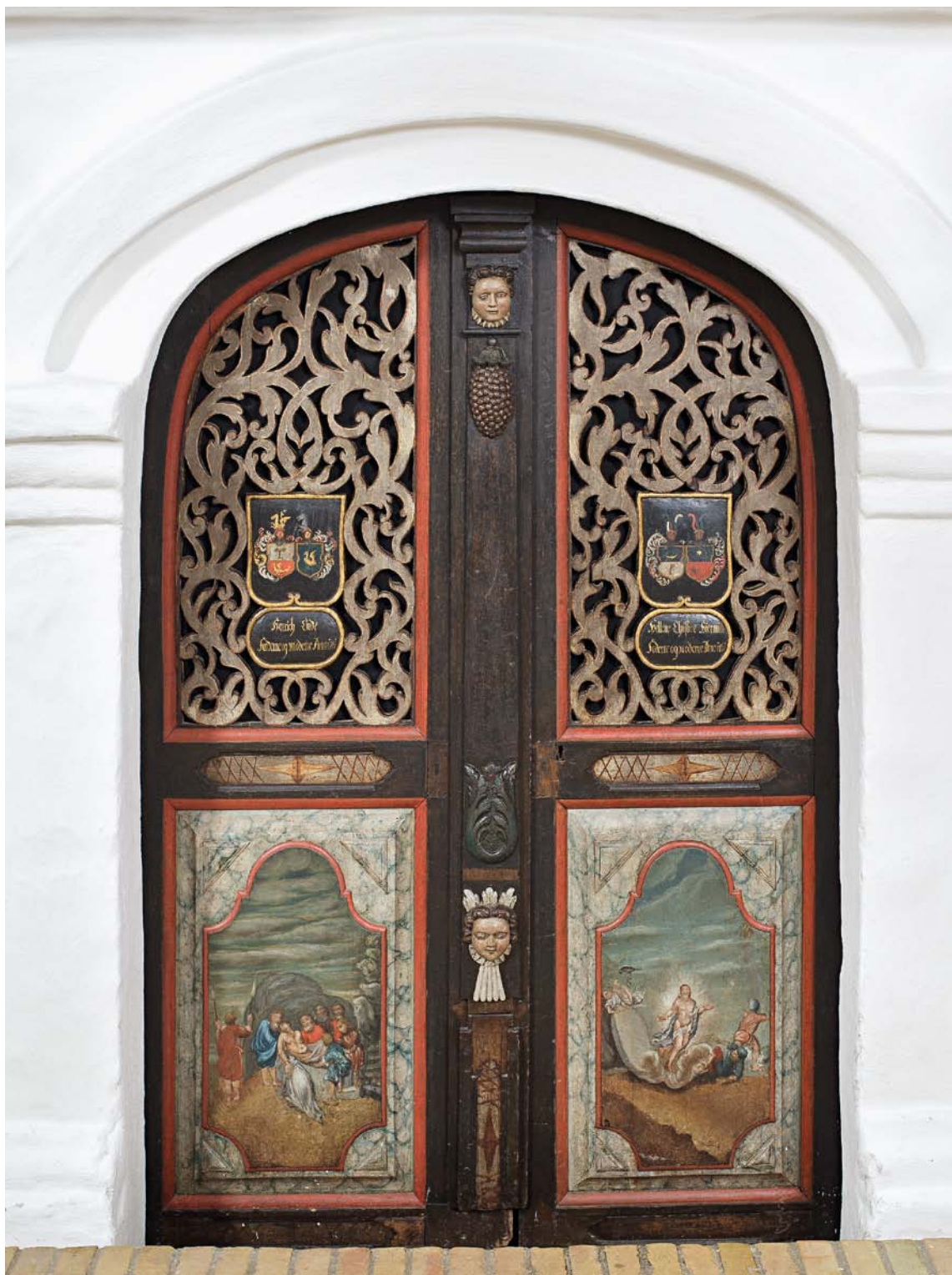

Fig. 57. Dørfloj, 1761, ved familien de Lindes gravkapel. Detalje af fig. 50 (s. 1987). Foto Arnold Mikkelsen 2012.
 – Türflügel, 1761, bei der Grabkapelle der Familie de Linde.

1761. Den øvre halvdel, hvis form respekterer åbningens kurvehanksbue, har fyldinger af gennembrudt snitværk med planteslyng, som indrammer to våbenskjolde oven over tværovale indskriftstavler. Forneden er spejlfyldinger, indsat i profilindramning. Dørens midterpost er udformet som en reliefdekoreret pilaster, foroven og forneden smykket med englehoveder, hhv. over og under en vindrueklase og et bladornament. Tværovale fyldinger er indsat på det vandrette rammestykke. Dørens staffering er domineret af mørkebrunt og grønt (rammевærk) med forsølving og forgyldning, cinnoberrøde profillister samt broget bemaling af dørpostens dekorationer; englehovederne har naturlig karnationsfarve, mens feltet forneden og i de tværstillede rammer viser fireoddede stjerner indrammet af krydsskravering. Omkring de nedre felter er marmorådring i hvidt og blå. Den øvre halvdels felter viser våbenskjolde for stifternes forældre, tv. for Linde og von Obelitz, th. for Jermin og Muus. Herunder er indskrifter i forgyldt kursiv på mørkebrun bund: »Henrich Linde/Fæderne og moderne(!) Anno 1761« og »Hellene Christine Hiermiin/Fæderne og moderne(!) Anno 1761«. De nedre fyldinger viser scener fra Kristi Lidelseshistorie, svarende til herskabspulpiturets billeder og udført af samme maler efter tilsvarende forlæg (s. 1982). Tv. ses *Gravlæggelsen*. Kristi afsjælede legeme er omgivet af syv figurer, bl.a. den rygvendte Jomfru Maria, iklædt hvid kappe og knælende ved sønnens side. En figur i billedets venstre side holder to fakler, sat på høje stager. Overfor er vist *Opstandelsen*. Kristus løfter sig i en skyformation op fra graven, hvorfra englen har rejst den store dæksten. I højre side ses to forskrækkede vagter, den bageste rygvendt og i vild flugt bort fra sceneriet.

Dobbeltflojen blev istandsat 1957-59 og atter 1995, hvor der udførtes mindre snedkerarbejder samt rensning og retouchering. Forud for den førstnævnte istandsættelse blev det ene englehoved, der midlertidig havde været fjernet, genindsat på sin rette plads.¹¹⁰ Det oprindelige låsetøj er gået tabt.

Mindetavler. 1) (Jf. fig. 14), o. 1886, for lærer Søren Frandsen, *17. marts 1855, †25. jan. 1886.

Fig. 58. Mindetavle, o. 1996, for Helene Christine de Linde (†1762) med tekst fra †kisteplade (s. 1989). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Gedenktäfel, um 1996, für Helene Christine de Linde (†1762) mit Text von †Grabplatte.*

Af hvidt marmor, 28×21 cm, med indskrift i fordybet antikva, optrukket med sort. Tavlen, der antagelig oprindelig er indgået i et kirkegårdsmonument, er sekundært monteret på en træplade. Ophængt på kapellets vestmur.

2) (Fig. 58), udført o. 1996 af Arne Christensen.¹¹¹ Tavle, formet som et traditionelt epitafium med sojleindramning, trekantgavl og hængestykke

Fig. 59. Kisteplade, o. 1812, for Christen de Linde (s. 1990). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Grabplatte, um 1812.

samt kugleformede topprydelser og hængeknopper. Staffering af det arkitektoniske rammeværk i nuancer af grønt med marmorering af søjleskifter og kugleled; forgyldning af søjlernes kugleformede kapitæler og baser. Indskrift i to skriftfelter, udført i hvid kursiv på sort grund, forneden med tekst fra †kisteplade for Helene Christine de Lin-

de (s. 1990) og øverst med data om gravkapellets historie (indrettet 1733 af Henrik (de) Linde, kisterne nedsat o. 1900 på kirkegården). Hængestykket viser våbenskjolde for afdødes forældre (Jermin og Muus), jf. dørføj. Ophængt på skibets vestvæg (kapellets østmur).

Kisteplade (fig. 59), o. 1812, for Christen (de) Linde, ★ på Handbjerg Hougaard 26. april 1734, 1° g. 1772 m. Sophie Hedevig (von) Lüttichou (1740-79), 2° g. 1780 m. Ytte Dorothea Marie Griib (Grib, 1761-1838), med hvem han havde fem sønner og fire døtre; af disse var en søn og en datter »i Speed Alder indgangen i de Salige Aanders Hiem«. Selv hensov han, en »Værdig Olding«, »i en bliid Dvale med Stille Siæle Fred og Christen Tro« 12. juni 1812.

Af jernblik med indskrift i fordybet kursiv, 48 cm høj. Ved pladens nedre kant er en halvrund krans af laurbærblade. Monteret på en nyere træplade tillige med et kranium over knogler. Placert i vindueslysning i det tidligere gravkapel.

†*Kisteplade*, o. 1762, for Helena Christina (de) Linde, f. Hiermiin (Jermin) 6. dec. 1706, g. 1729 m. Henrich (Henrik de) Linde til Handberg Hougard (Handbjerg Hovgaard), og ved ham mor til fem sønner, af hvilke de tre før hende 'er indgangen i Guds glade salighed'. Efter at gravkapellet var bekostet 1733 og kirkens lille hospital funderet samt konfirmeret med kongelig approbation 1759, afgik hun ved døden 16. dec. 1762.⁸

Teksten er afskrevet på mindetavle nr. 2 (s. 1989).

†*Kister*. I kapellet fandtes 1766 kister for ovennævntes to små sønner.⁸

Kirkegårdsmonumenter. Ifølge kirkens *Synsprotokol* fandtes endnu 1862 hverken monumenter eller billeder på kirkegården.¹⁸ I øvrigt noteredes det allerede i *Præsteindberetningen* 1766, at ligkisterne på grund af det højtliggende grundvandsspejl ('vældende vand') ofte måtte nedsættes i vand til midt på siderne (jf. s. 1942).⁸

Familiegravsteder. 1) (Fig. 60); vest for kirken er et gravsted for slægten de Linde på Handbjerg Hovgaard (1682-1846), opsat på det sted, hvor kisterne fra det †gravkapel mentes nedsat o. 1900.¹¹² Herpå en *bauta*, 2004, af rødlig granit, ca. 95×95 cm, med indskrift i fordybet fraktur, optrukket i sort. Ovenover er gengivet Lindevåbenet. 2) Sydvest for kir-

ken er fællesgravsted for familien Laursen. Herpå ses bl.a. et *støbejernskors*, o. 1867, for Thomas Christian Laursen, * i Gammelby 26. maj 1854, † 8. juni 1867. 56,5×40 cm, med indskrift i reliefantikva. På den vandrette korsarm med kløverblandsafslutning ses to liggende engle, der støtter et diminutivt kors af tilsvarende type med indskrift i reliefversaler: »H(er) hviler«. ¹¹³ På selve korsets bagside ses: »Elasket, begravet og savnet« i antikva.

Et *monument*, udformet som en stele med halvrund overkant, for den fremtrædende repræsentant for den vestjyske vækkelsesbevægelse, lægmandsprædikanten Iver Petersen Viftrup (*1793), †1876, og hans hustru, Birgitte Kirstine Olsen, †1870, ses på kirkegårdens nordre del. ¹¹⁴ Af grå granit med poleret forside og indskrift i fordybet antikva under latinsk kors. 74×50 cm. Nederst et skriftsted (Ordsp. 12, 28).

En *†muldbegravelse* fandtes, formentlig på kirkegården, for sømand Christian Pedersen, †1778 i en alder (angiveligt) af 126 år. Afdøde havde deltaget i syv søslag i Tordenskjolds tid, dvs. i Store Nordiske Krig (1700–20). ¹¹⁵

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 f. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Synsprotokol 1862 ff. (*Synsprot.*).

Vinderup Lokalarkiv. Regnskabsprotokol 1875–1917; div. papirer, herunder notat af Arne Christensen, »Nogle Træk fra 2 Kirkerestaureringer«, 1989 (*Christensen 1989*).

Privatarxiv i sognet. Div. papirer.

LAVib. Landsbykirkernes regnskaber. Handbjerg Kirkes regnskaber 1654–82, 1683–1720 (C-KRB-154–55); *Menighedsrådsark.* Menighedsrådets forhandlingsprot. 1903–77 (M-19 607–1); *Provsteark.* Gejstlig skifteprot. for Hjerm Herred 1682–1750, vedr. 25. febr. 1685 (C 39F-2); *Viborg landstings skode- og panteprot.* 1711–17, vedr. 22. juni 1713 (B24 – 672); 1717–20, vedr. 29. juni 1718 (B24 – 674); 1737–45, vedr. 4. maj 1740 (B24 – 684); *Skodborg-Vandfuld herreders skode- og panteprot.* 1799–1808, vedr. 19. nov. 1801 og 14. okt. 1802 (B77b – SP 4); *Privatarke.* Søren Vig-Nielsen. Arbejde med bygninger 1900–64 (vedr. Handbjerg, PR – 2390,8).

RA. DaKanc. Kultusmin. 1. ktr. Journaler, 1907, med tilhørende journalsag (360: 3G med nr. 1006).

Fig. 60. Familiegravsted for familien de Linde på Handbjerg Hovgård 1682–1846 (s. 1990). Foto Birgitte Bøggild Johannsen 2014. – *Grabstätte der Familie de Linde.*

Fig. 61. Korets østfacade. Foto Anders C. Christensen 2014. – *Ostfassade des Chores*.

NM. *Håndskrifter*. F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, III, 1884, 127 (*Uldall 1884*). *Notebøger*. Abildgaard, VIII, 150 (*Abildgaard*). *Indberetninger*. J. B. Løffler 1880 (bygning, inventar og gravminder, *Løffler 1880*); Chr. Axel Jensen 1907 (altertavle); Georg N. Kristiansen 1959 (altertavle og prædikestol); Ib Nyholm, E. B. Rosing Holm og Karl Søndergaard 1994 (bygning og historisk inventar); Kirsten Trampedach 1995 (kalkmalerier); E. B. Rosing Holm 1996 (historisk inventar).

Tegninger. NM. J. Magnus Petersen 1885 (døbefont); J. B. Løffler udateret (døbefont); usigneret (indskrift på døbefont); G. N. Kristiansen udateret (rekonstruktion af altertavle); Vilhelmsen og Kristensen 1984 (plan, snit, kopier); Olaf Brusch, Nanna Gad og Ib Lydholm 1994 (plan, snit, kopier); Gert Madsen 2006 (plan, snit, orgel). *LAVib. Privatarb.* Søren Vig-Nielsen 1919-20 (orgel, orgelpulpitur). *Poulsen & Partnere, Thisted*. Olaf Brusch, Nanna Gad og Ib Lydholm 1994 (plan, snit, altertavle, alterskranke, stole og vægpaneler); Ib Lydholm og Asger Thomsen 1995 (prædikestol, alterskranke og stole).

Litteratur. Arne Christensen, H. P. Lausten-Thomsen og Harald Bjørnholt (red.), *Af Handbjerg kirkes og sogns historie*, Vinderup 1996 (*Handbjerg 1996*).

Historisk indledning ved Mogens Kragssig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Anders C. Christensen, inventar og

gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog *alterklæde i samarbejde med Laura Bjerrum og orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og Mirjam Gebauer (tysk). Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet 2014.

¹ *Oldemoder* 113.

² *Repert II*, nr. 9761-62 (uvis dag 1502).

³ *DaKirkelove I*, 438. Jf. også *KancBrevb* (18. dec. 1579 og 27. jan. 1585); *HofnFund IV*, 625.

⁴ Johan Brockenhuus var g.m. Anne Rantzau, datter af Johan Rantzau og Dorthe Gersdorff, der 1632 arvede ejendommen efter sin far. Anne Rantzau og hendes søskende arvede 1638 gården efter sidstnævnte, jf. også *Nielsen 1895* 143.

⁵ Jan Dalsten Sørensen, »Godsejeren og handelsmanden Christen de Linde«, i *Vesterlandets Konge – Christen de Linde. En vestjysk matador og hans slægt*, Esben Graugaard m.fl. (red.), Holstebro 2004, 85.

⁶ *LAVib. Ribe bispeark*. Kirkesyn 1683-1720 (C 4-194); *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696-1775 (C 4-189).

⁷ RA. *Rtk.* 2245.123. Dok. vedr. salget af kongens 1719-22 bortauktionerede tiender og gods i Århus og Ribe stifter (9. febr. 1722).

⁸ *LAVib. Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-772).

⁹ Jf. Arne Christensen i *Handbjerg 1996* 13 og 27 f. med afskrift af skøde af 20. okt. 1833 efter eksemplar i privateje i sognet. 1846 var afhændelsen til sognets beboere under alle omstændigheder en realitet, jf. *LAVib. Provsteark*. Ringkøbing amts østre provsti 1824-55 (C 40C-4-6).

¹⁰ *LAVib. Menighedsrådsark*. Menighedsrådets forhandlingsprot. 1903-77 (M-19 607-1) (5. sept. 1918). *Synsprot.* angiver dog 1919.

Fig. 62. Korets nordmur. Foto Anders C. Christensen 2012. – *Nordmauer des Chores*.

¹¹ LAVib. *Ribe bispeark*. Biskop Mathias Anchersens visitatsbog, 1732-38 (C 4-844a).

¹² H. P. Lausten-Thomsen i *Handbjerg* 1996 51. En plan 1831 om at lade sognet udgøre et selvstændigt kald, blev dermed opgivet.

¹³ V. Hostrup-Schultz, »En Kirketyvs Bedrifter«, *JySaml* 4, 6, 1928-30, 333; jf. også Christensen i *Handbjerg* 1996 28-30 med citat af artikel af Otto Rasmussen om kirketyveriet i *Dagbladet Holstebro-Struer*, 10. maj 1983.

¹⁴ RA. *DaKanc* F 47. 1792. Indb. fra gejstligheden om kirkernes tilstand (...).

¹⁵ Paul Nedergaard, *Dansk præste- og sognehistorie 1849-1949*, Kbh. 1963, 561.

¹⁶ LAVib. *Ribe bispeark*. Rgsk. 1699-1720 (C 4-194).

¹⁷ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1798-1802 (C4-705).

¹⁸ *Synsprot*.

¹⁹ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk*. Rgsk. 1654-82 (C-KRB-154).

²⁰ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk*. Rgsk. 1683-1720 (C-KRB-155).

²¹ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1803-04 (C4-706).

²² 1972 blev sognets missionshus indrettet i den sydlige del af den gamle skolebygning.

²³ *Handbjerg* 1996 38 f.

²⁴ Nichen er hvidtet, og vinduet må formodes at være blændet i nyere tid.

²⁵ Mål: 45×106×36 cm (højde × bredde × dybde).

²⁶ Disse er muligvis til understøtning af bueslagets træskabelon, mindre sandsynligt til en tårnbuebjælke.

²⁷ Arkadens udformning kan ikke længere fastslås, da den blev ombygget ved kryptens anlæggelse.

²⁸ Det kan ikke afgøres, hvornår eller i hvilke materialer åbningerne er blændet.

²⁹ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696-1775 (C 4-189).

³⁰ Jf. Anders Jensen, »Hanbjerg Kirke«, *Dagbladet* 5. marts 1957.

³¹ Overribberne er af typen e, jf. *DK Svendborg* 47.

³² LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1807-10 (C 4-708).

³³ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1856-72 (C 40C-7).

³⁴ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1793-97 (C 4-704).

³⁵ LAVib. *Provsteark*. Synsprot. 1812-35 (C 39H -1).

³⁶ NM. Bilag til indb. j.nr. 609/95 v. arkitekt Ib Lydholm, Thisted. *Handbjerg* 1996 11, 60f.

³⁷ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

³⁸ *Handbjerg* 1996 12.

³⁹ Højde × bredde.

⁴⁰ *Uldall* 1884.

⁴¹ NM. Indb. v. Kirsten Trampedach 1995, j.nr. 609/95.

⁴² *Handbjerg* 1996 18.

⁴³ NM. Indb. v. Egmont Lind 1954, j.nr. 409/54.

⁴⁴ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk*. Rgsk. 1654-1720 (C-KRB-154-55).

⁴⁵ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C 4-190); Kirke- og præstegårdssyn 1793-1815 (C 4-704-09). Jf. også RA. *DaKanc* F 47. 1792. Indb. fra gejstligheden om kirkernes tilstand (...).

⁴⁶ LAVib. *Provsteark*. Ringkøbing amts østre provsti 1824-55 (C 40C-4-6).

⁴⁷ Jf. Christensen 1989 og samme i *Handbjerg* 1996 17-19.

⁴⁸ Christensen i *Handbjerg* 1996 21.

⁴⁹ Alterbordet betegnes, uvist af hvilken årsag, af Christensen i *Handbjerg* 1996 63 som 'det forholdsvis nye granitalterbord'. Jf. dog samme, 21.

⁵⁰ Indb. af 2. okt. 1922 i NM. *Korr.ark.*. Anders Jensen, »Hanbjerg Kirke«, *Dagbladet* 4. marts 1957. Dækstenen er dog ikke omtalt af Arne Christensen i *Handbjerg* 1996 12.

⁵¹ Jf. notat af 30. maj 1901 i *Korr.ark.*

⁵² Et eksempel på denne kjoletype, dateret o. 1744 og tilhørende Victoria and Albert Museum i London, er gengivet i Laura Bjerrum, »Et kjoleskørt fra barokken fra Vejle«, *Vejle Amts Årbog* 2006, fig. 3. Artiklen beskriver et paralleleksempel, et lidt ældre (1692) omsyet alterklæde i Vejle Skt. Nikolaj Kirke (*DK Vejle* 119).

⁵³ Christensen i *Handbjerg* 1996 63.

Fig. 63. Skibets syddør (s. 1945). Foto Anders C. Christensen 2012. – *Südtür des Schiffes*.

⁵⁴ Figuren var 1907 vist som nr. 7, øverst på sydflojen, over påskriften: »S. Andreas«. 1957-59 ligeledes placeret som nr. 1 på nordflojen.

⁵⁵ 1907 vist som nr. 9, øverst på sydflojen over påskriften: »S. Simon«. 1957-59 ligeledes placeret som nr. 2 på nordflojen.

⁵⁶ 1907 vist som nr. 5, nederst på nordflojen over påskriften: »S. Phillippus«. Forsynet med en spydlignende genstand, der dog er fjernet ved registreringen 1926 (jf. fig. 27, 29a). 1957-59 ligeledes placeret som nr. 3 på nordflojen.

⁵⁷ 1907 vist som nr. 12, nederst på sydflojen over påskriften: »S. Thadæus«. 1957-59 placeret som nr. 7 på sydflojen.

⁵⁸ 1907 vist som nr. 16, nederst på nordflojen over påskriften: »S. Bartholomæus«. Forsynet med stor opadvendt kniv eller snarere en savklinge, apostlen Simons vanlige attribut. Genstanden fandtes 1926 løst ved gruppen af figurer, jf. fig. 29a. 1957-59 placeret som nr. 9 på sydflojen.

⁵⁹ 1907 vist som nr. 1, øverst på nordflojen over påskriften: »S. Petrus«. 1957-59 placeret som nr. 10 på sydflojen.

⁶⁰ 1907 vist som nr. 12 på sydflojen over påskriften: »S. Thomas«. Figuren havde på daværende tidspunkt fragment af en stav i højre hånd; både hånd og stav var fjernet ved registreringen 1926, jf. fig. 29a. 1957-59 placeret som nr. 4 på nordflojen.

⁶¹ 1907 vist som nr. 4 på nordflojen over påskriften: »S. Jacobus minor« og forsynet med opadvendt køllelignende genstand i højre hånd, ofte anvendt som attribut for Judas Taddæus. Genstanden ses tv. på fig. 29a. 1957-59 placeret som nr. 5 på nordflojen.

⁶² 1907 vist som nr. 8, øverst på sydflojen over påskriften: »S. Jacobus maior« og forsynet med spinkel skråtstillet stav i højre hånd. I forsøgsopstilling 1957-59 forsynet med ovennævnte kølle og placeret som nr. 11 på sydflojen, i senere opstilling vist som nr. 6 på nordflojen uden attribut.

⁶³ 1907 vist som nr. 10 på sydflojen over påskriften: »S. Mathæus« og forsynet med fragment af spinkel stav (spyddet(?)) i venstre hånd. 1957-59 ligeledes placeret som nr. 10 på sydflojen og vist med spyd, attribut for både Thomas og Judas Thadæus.

⁶⁴ 1907 vist som nr. 2, øverst på nordflojen over påskriften: »S. Johannes« og forsynet med opadvendt, scepterlignende stav i venstre hånd, på fig. 29a placeret tv. for figurgruppen. I den foreløbige opstilling fig. 32 vist som nr. 2 på nordflojen og her forsynet med spyd fra nr. 10. 1957-59 placeret som nr. 11 på sydflojen.

⁶⁵ 1907 vist som nr. 3, øverst på nordflojen over påskriften: »S. Paulus«. 1957-59 placeret som nr. 12 på sydflojen.

⁶⁶ Oprindelige pigge sås endnu 1926 (fig. 30), men savnedes 1959 (Georg N. Kristiansen).

⁶⁷ Som gengivet fig. 30 og nævnt af Georg N. Kristiansen 1959 var øvre del af den oprindelige lodrette korsstamme afbrudt.

⁶⁸ Jf. herom senest *DK Vejle* 1746 med omtale af altertavlen i Løsning Gamle Kirke (Hatting Hrd., Vejle Amt). Mesteren og hans forkærlighed for kraftigt skæggede og hårrige figurer, huløjede, med lange lige næser med v-indsnit ved næseroden, brede kinder og hule kinder er tidligst nævnt af Beckett, *DaKunst* II, 174-76; jf. også Weibach, *KunstLeks* 3, 311. For et forsøg på en kortlægning af hans værker, såvel altertavler som krucifikser, jf. Ebbe Nyborg, »Kirkernes indretning og skatte«, *Vejle Amts Årbog* 1999, 151 f. med note 74-75, dog uden omtale af Handbjergtavlen. En udvidet liste af tilskrivninger ses i Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler*, Odense 2010, 1374. For Handbjerg, jf. 333 f.

⁶⁹ Jf. koncept af 18. marts 1927 ved Chr. Axel Jensen, *Korr.ark.* Tilføjes om det unggotiske præg er dog tilføjet med en anden hånd.

⁷⁰ Indb. ved Niels J. Termansen 1926 i *Korr.ark.* Jf. også Chr. Axel Jensens notat af 4. april 1927 til menighedsrådet smst.

⁷¹ Jf. indlæg fra 1926-27 og 1938-39 fra Niels J. Termansen, Chr. Axel Jensen og billederskæerne Einar V. Jensen og K. Jahn i *Korr.ark.*

⁷² Jf. redegørelse for altertavlens forhistorie i brev af 24. juni 1958 ved arkitekterne Georg Fischer og Preben Hempel, i *Korr.ark.*

⁷³ Indb. ved Georg N. Kristiansen 27. nov. 1948 og februar 1949 i *Korr.ark.*

⁷⁴ Jf. *Synsprot.* Altertavlen afregnedes i 1910, jf. *Vinderup Lokalark.* Regnskabsprot. 1875-1917.

⁷⁵ RA. *Kultusmin.* 1. ktr. Journaler, 1907, med tilhørende journalsag (360: 3G med nr. 1006).

⁷⁶ 1907 blev dog ikke iagttaget eventuelle svungne sider.

⁷⁷ If. indstilling fra Nationalmuseet af 23. jan. 1908 anbefalede det, at der i midtskabet indsattes en ny krucifiksgruppe 'holdt i sengotisk karakter' og ligeledes anbragtes et fodstykke mellem den gamle tavle og alterbordet. Jf. RA. *Kultusmin.* 1. ktr. Journaler, 1907, med tilhørende journalsag (360: 3G med nr. 1006).

⁷⁸ Brev af 27. marts 1908 i RA. *Kultusmin.* 1. ktr. Journaler, 1907, med tilhørende journalsag (360: 3G med nr. 1006).

⁷⁹ Koncept af 3. juli 1908 fra Chr. Axel Jensen i *Korr.ark.*

⁸⁰ If. Arne Christensens redegørelse 1989, »Nogle Træk fra 2 Kirkerestaureringer«, i *Vinderup Lokalarkiv*, blev selve alterskabet hugget itu med en økse, mens figurerne ifølge en ældre skreven beretning 'blev kørt til brændehuset', vel med henblik på at blive anvendt i kirkens varmeanlæg. Dog blev disse siden reddet og placeret på kirkeloftet.

⁸¹ Nævnt i nyere tilføjelse til inventarfortegnelsen o. 1862 i *Synsprot.*

Fig. 64. (†)Stolestadedør nr. 17, vist med afdækning af farver, hhv. fra 1700-tallet, anden halvdel af 1800-tallet samt fra restaureringerne 1912-20 og 1957-59 (s. 1980). Foto Birgitte Bøggild Johannsen 2014. – (†) *Gestühltür Nr. 17, mit Abdeckung der Farben gezeigt, sowohl aus dem 18. Jahrhundert, der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts als auch von den Restaurierungen 1912-20 und 1957-59.*

⁸⁶ Christensen i *Handbjerg* 1996 32.

⁸⁷ I nordre stolerække ses numrene 1-10 samt 13-16, regnet fra øst mod vest, mens sydrækken viser nr. 11-12 samt 18-28, regnet fra vest mod øst.

⁸⁸ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1793-1815 (C 4-704-09).

⁸⁹ Et (†)topstykke er deponeret i gravkapellet. Om renoeringen, jf. også forslag af 30. dec. 1919 med en udateret tilføjelse, ved arkitekt Søren Vig-Nielsen, LAVib. *Privatark*. Søren Vig-Nielsens ark. 1900-64. Arbejde med bygninger (PR-2390,8).

⁹⁰ Kirken eller Handbjerg Hovgårds tilknytning til Fastislægten fremgår ikke umiddelbart, med mindre der refereres til Maren Eriksdatter Fasti af linien Skram, der 2° var g.m. Balthasar von Obelitz. Denne var – omend først i sit efterfølgende ægteskab med Jytte Gyldenstjerne – far til Ellen Marie von Obelitz, g.m. Christen de Linde til Volstrup (jf. s. 1941).

⁹¹ Christensen i *Handbjerg* 1996 17.

⁹² Christensen i *Handbjerg* 1996 23.

⁹³ Blandt disse var en tysk version, *Anmuthige Augen Belustigung* (...), Augsburg 1707, ved tegneren, grafiker og forlæggeren Johann Ulrich Krauss (1655-1719).

⁹⁴ Notat af 2. okt. 1922 i *Korr.ark*. Panelmalerierne fandtes på daværende tidspunkt hos læreren på Handbjerg Skole (Agner T. Ahm).

⁹⁵ Når koplet HV 16'-HV aktiveres, kan den udbyggede dulcianstemme høres i 16 fods-lejet i hele klaviaturets omfang.

⁹⁶ *Holstebro Dagblad* 26. aug. 1902. Det oplyses, at der tegnedes frivillige bidrag til orglets anskaffelse.

⁹⁷ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁹⁸ Jf. forslag af 27. febr. 1920 ved Søren Vig-Nielsen, LAVib. *Privatark*. Søren Vig-Nielsens ark. 1900-64. Arbejde med bygninger (PR-2390, 8).

⁹⁹ Gengivet i *Handbjerg* 1996 16.

¹⁰⁰ Jf. LAVib. Handbjerg Hospital. Regnskabsprotokol mv. 1757-86 (C-0656B), her citeret efter Christensen i *Handbjerg* 1996 38 f. En transskription af protokollen findes i øvrigt i <http://www.vinderup-egnshistorie.dk/artikler>. Lysekronen og parrets donation er også fremhævet i LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-772).

¹⁰¹ Et forslag 1991 om ophængningen af en model af fregatten »Jylland« mødte dog modstand i Viborg Stiftsovrighed, jf. NM. *Korr.ark*.

⁸² Christensen i *Handbjerg* 1996 31.

⁸³ Christensen i *Handbjerg* 1996 12.

⁸⁴ Jf. Lis Jacobsen og Erik Moltke, *Danmarks Runeindskrifter*, Kbh. 1942, 89 (nr. 51) og runedatabasen, <http://runer.ku.dk> nr. 49. For runesignerede fonte, se også Mackeprang, *Døbefonte* 43 f.; Moltke, *Runerne* 363 f.

⁸⁵ Christensen i *Handbjerg* 1996 24 med citat af et mindevers om genophængningen af fontehimlen, der havde ligget på kirkeloftet, »glemt og gemt i mange tusind dage«.

¹⁰² Gunnar Rønn og Jens Krogh, *Kirkeskibe i Ringkjøbing Amt*, Ringkøbing 1992, 30-31.

¹⁰³ Jf. <http://www.rydekirke.dk/om-kirkerne/handbjerg-kirke/> (besøgt 11. april 2014).

¹⁰⁴ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696-1775 (C 4-189); Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-772).

¹⁰⁵ LAVib. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1793-1815 (C 4-704-09).

¹⁰⁶ Jf. indb. af 14. okt. 1911 fra De Smithske Jernstøberier & Maskinværksteder i Aalborg. *Korr.ark*.

¹⁰⁷ Jf. Christensen i *Handbjerg 1996* 19. En antagelse om, at begravelsen hidrørte fra nyere tid, og individet kunne have været offer for en forbrydelse, savner dog konkret begrundelse.

¹⁰⁸ Muligvis har dog allerede kisten af Christen de

Linde (1729-31), ældste søn af Henrik de Linde og Helene Christine Jermini, været indsat her, jf. *DaAd-Årb* XCIV, 1994-96, 1997, 622.

¹⁰⁹ Jf. notat fra 1921 i NM. *Korr.ark*.

¹¹⁰ Christensen i *Handbjerg 1996* 21 f.

¹¹¹ Gengivet i *Handbjerg 1996* 15.

¹¹² Jf. Hans P. Lausten-Thomsen, »Oplevelser som præst i Ryde og Handbjerg sogne«, *Årbog for Vinderup-egnen* 2012, 79.

¹¹³ Faye, *Støbejernskors* 95 (nr. 173).

¹¹⁴ Om Viftrup, jf. senest Hans P. Lausten-Thomsen, »Udpluk af Ryde og Handbjerg sognes historie«, *Årbog for Vinderup-egnen* 2011, 33-38.

¹¹⁵ Jf. Christensen i *Handbjerg 1996* 26 efter Kirkebogen.

DIE KIRCHE VON HANDBJERG

Die Kirche liegt mitten in der Gemeinde auf einem Höhenzug in der hügeligen Landschaft südlich von Handbjerg Stadt. Von dort aus bietet sich eine weite Aussicht gegen Südosten, wo die Landstraße zwischen Holstebro und Skive verläuft. Der Kirchhof, der vermutlich die ursprünglichen Grenzen bewahrt hat, wird von steinverkleideten Erddeichen eingegrenzt. In der nordwestlichen Ecke, wo jetzt die Leichenkapelle liegt, lag in der Zeit von 1733 bis um 1900 ein gemauertes †Hospital, welches vier Armenhäuser beherbergte.

Die Kirche besteht aus einem Schiff mit einem schmalen und recht abgeschlossenen Chor im Osten. Der Grundriss ist schief ausgelegt, so dass das Westende ca. einen halben Meter breiter als das Ostende ist. Außerdem sind die Ost- und Nordmauer des Chores ungefähr 40 cm schmaler als die Südmauer.

Das Äußere des Gebäudes besteht aus Granitquadern, von denen einzelne Spaltungslöcher entlang der Kanten aufweisen und die auf Schrägkantensockeln ruhen. Die Quader sind in regelmäßigen Fächern aufgeteilt, welche nach oben in an Höhe verlieren (Abb. 8-9). Die zwei ursprünglichen Türen der Kirche am Westende des Schiffes sind bewahrt; die nördliche ist in Gebrauch, während die südliche verblendet ist. Die

Türen wurden aus Quadern mit abgehauenen Ecken gebaut und sind mit Fensterstürzen versehen. Sie entsprechen damit in ihrer Ausformung den Türen an der Mehrzahl der Kirchen in der Gegend, so z.B. Måbjerg und Mejrup (S. 1735, 1779). Von den romanischen Fenstern ist eines in der Ost- und eines in der Nordseite des Chores bewahrt, letzteres ist verblendet. Die rundbogigen Fenster werden von rechteckigen Fensterstürzen bedeckt. Ein weiterer Sturz der gleichen Ausformung wurde in der Westfassade des Turmes wiederverwendet, während ein Sturz im nördlichen Teil des Kirchhofes aufgestellt wurde.

Im Inneren der Kirche, wo das Schiff mit einer Balkendecke versehen ist, während der Chor über ein sekundäres Gewölbe verfügt, sind die ungleichmäßigen Feldsteinwände von Putz bedeckt. Der Chorbogen wurde vermutlich im Spätmittelalter erweitert.

Der Turm im Westen wurde vermutlich in der Zeit um 1500 mit vier Stockwerken erbaut (Abb. 12). Das Glockenstockwerk wurde doch 1729 abgetragen, 1957-59 jedoch wieder angebracht. Das Material machen im unteren Teil Quader aus, die aus dem Westgiebel des Schiffes stammen, darüber Klosterziegel, von denen große Teile in neuerer Zeit schallgemauert wurden. Der Turmraum, den ursprünglich eine Arkade mit dem

Schiff verband, verfügt über ein Kreuzgewölbe. Um 1761 wurde der Raum in zwei Stockwerke eingeteilt, wobei im unteren Teil eine Grabkrypta eingerichtet wurde und im oberen Teil eine Empore. Krypta und Empore wurden bei dieser Gelegenheit mit einer ornamentalen Einrahmung versehen. Während die Krypta ein halbsäuleneingerahmtes Portal erhielt, wurde die Empore durch Eckpilaster und ein Gesims hervorgehoben.

Der Zugang zum Oberteil des Turmes wurde zu einer Tür im Westgiebel des Schiffes verlegt, die vermutlich um 1761 eingesetzt wurde. Der ursprüngliche Zugang geschah über ein †Treppehaus auf der Nordseite, von dem noch Fundamentreste zu sehen sind. Von da aus geschah der Zugang zu einem niedrig gelegenen Stockwerk über das Gewölbe, sowie zu dem oberen Zwischenstockwerk; (†)die Türen sind noch als verblendete Nischen in der Rückwand sichtbar. Durch das Zwischenstockwerk gewann man Zugang zur Schiffsdecke durch eine flachbogige Tür aus Klosterziegeln, die noch in Gebrauch ist.

Das Sternengewölbe des Chores, welches vor dem Hintergrund von (†)kalkgemalten Dekorationen auf um 1500 datiert wurde, verfügt über viertelsteinige Ribben und wurde vermutlich gebaut, als auch die Erweiterung des Chorbogens vorgenommen wurde (Abb. 13).

Eine †Vorhalle an der gleichen Stelle wie die jetzige und seit 1875 an der Nordseite der Kirche wurde 1663 erstmals erwähnt, und der Anbau, dessen Ausformung nicht bekannt ist, kann aus dem Spätmittelalter stammen. Aus dieser Zeit, oder evtl. von etwas später, stammt auch eine (†)Tür in der Ostwand des Chores, die jetzt in der Rückwand als eine verblendete Nische erkennbar ist.

Die Dachwerke der Kirche bestehen überwiegend aus Kiefer und sind neuerem Datums, jedoch mit einzelnen, wiederverwendeten Eichenstücken. Die Dächer von Chor und Schiff sind bleigedeckt, während die übrigen Abschnitte ziegelgedeckt sind. Diese beiden Materialien wurden den Rechnungsbüchern zufolge seit der letzten Hälfte des 17. Jahrhunderts parallel verwendet.

†*Wandmalereien.* Die ältesten, bekannten Kalkgemälde in der Kirche von Handbjerg wurden 1954 auf den Ribben des Chorgewölbes sichtbar. Diese wurden um 1500 mit einem Rautenmuster in rot und schwarz versehen (Abb. 19). Auf den Ribben sah man außerdem Reste von Akanthusranken aus der Renaissance.

Im gleichen Jahr wurden auch an der Westwand des Schiffes nachmittelalterliche Ausmalungen sichtbar, als man Ornamente von unbestimmter Art in mehreren Farben registrierte.

1995 wurden außerdem Reste von gemalten Vorhängen im dunkelroten Nuancen und schwarz auf der Westwand des Schiffes von um 1761 gefunden. Diese umrahmten vermutlich die damals neu gebaute Empore. Auch die Gewölbekappen des Chores gegen Osten wiesen ähnliche Motive auf.

Inventar. Die ältesten Inventargegenstände der Kirche bestehen auf dem Altartisch mit zugehörigem Heiligengrab (S. 1960) und der romanischen Taufe (Abb. 39-41). Diese ist mit einer ungewöhnlichen Runeninschrift versehen, vermutlich eine Meisterformel. Das ursprüngliche Altarbild stammt von um 1520. Davon ist jedoch nur noch die Apostelreihe bewahrt (Abb. 27-33), die Werken ähnelt, die dem sogenannten Herslev-Meister zugeschrieben werden.

Aus der Zeit nach der Reformation stammt die Taufschale, eine süddeutsche Arbeit von um 1550-75 (Abb. 42). Die Kanzel der Kirche (Abb. 44) stammt aus dem zweiten Viertel des 17. Jahrhunderts und ist mit den Arbeiten des Lemvig-Meisters Kristen Spend verwandt. Die fürsorgliche Pflege der Kirche durch die Kirchenbesitzer Henrik de Lind und seine Ehefrau Helene Christine Jermiin über mehr als 30 Jahre hindurch (1729-61) zeigt sich immer noch an einer Reihe bewahrter Inventargegenstände. Die Schenkung eines prächtigen Messgewandes durch das Paar (Abb. 24-26) kann vermutlich als seidenes und goldgewirktes *Gewand von um 1725-50 identifiziert werden, welches wahrscheinlich von einem vornehmen Kleidunterteil umgenäht wurde. Das mittelalterliche Altarbild wurde gleichzeitig durch eine Kruzifixgruppe im mittleren Schrank

und Giebeln an den drei Flügeln erneuert, ebenso wie es im Ganzen neustaffiert wurde (jf. Abb. 27–28). 1759 schenkten die Kirchenbesitzer neue Altarleuchter und einen 12-armigen Kronenleuchter, während von der †Herrschaftempore, die um 1761 eingerichtet wurde, noch zwei von vier Paneelgemälden mit Darstellungen der Leidensgeschichte Christi erhalten sind (Abb. 48–49). Die Serie wurde an den Türflügeln der zugehörigen Grabkapelle weitergeführt (Abb. 57). Das Gestühl, welches mehrmals renoviert wurde, verfügt über Abdeckungen, vermutlich von um 1792, mit gemalter Nummerierung in Rokoko-kartuschen (Abb. 45, 64).

Die silbernen Altargeräte der Kirche stammen von 1839 von Jens Weilgaard aus Holstebro (Abb. 36). Die Taufkanne und der Taufbaldachine stammen von jeweils um 1850 und 1869 (Abb. 42, 23, 52). Von der Restaurierung um 1910–20 stammen das Altarbild von Anton Dorph (jetzt an der Nordwand) und die umgegossene Glocke (Abb. 34–35, 56). Zwei Kronenleuchter stammen von 1935, als Elektrizität in der Kirche installiert wur-

de. Seit der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts wurden – häufig als private Schenkungen – ein Kirchenschiff (1958), Oblatendose (1959), ein Siebenleuchter (1970), Pastorentafel (1977) und ein Paar Armleuchter (1979) hinzugefügt (siehe Abb. 53, 36, 52). Die Restaurierung 1995–96 hat mehrere Spuren hinterlassen. Dazu gehören die Altarschranke, ein Kirchenschiff und eine Erinnerungstafel mit dem Text von der Predella des verschwundenen Altarbildes. 2002 kam noch ein Kirchenschiff dazu und 2008 eine neue Orgel (Abb. 50).

Grabkapelle für die Familie de Linde. Der Turmraum wurde seit 1733 für Begräbnisse der Familie de Linde von Handbjerg Hovgård verwendet. Der Raum wurde um 1761 mit einem Gewölbe versehen und gleichzeitig mit einer architektonischen Fassade und ein paar bemalten Türflügeln, deren Ausschmückung mit der Herrschaftempore auf der Etage darüber harmonierte (Abb. 57, 48–49). Von den Grabmalen der Familie sind nur zwei Grabplatten bekannt, davon eine nur durch eine Abschrift (S. 1989 f.).